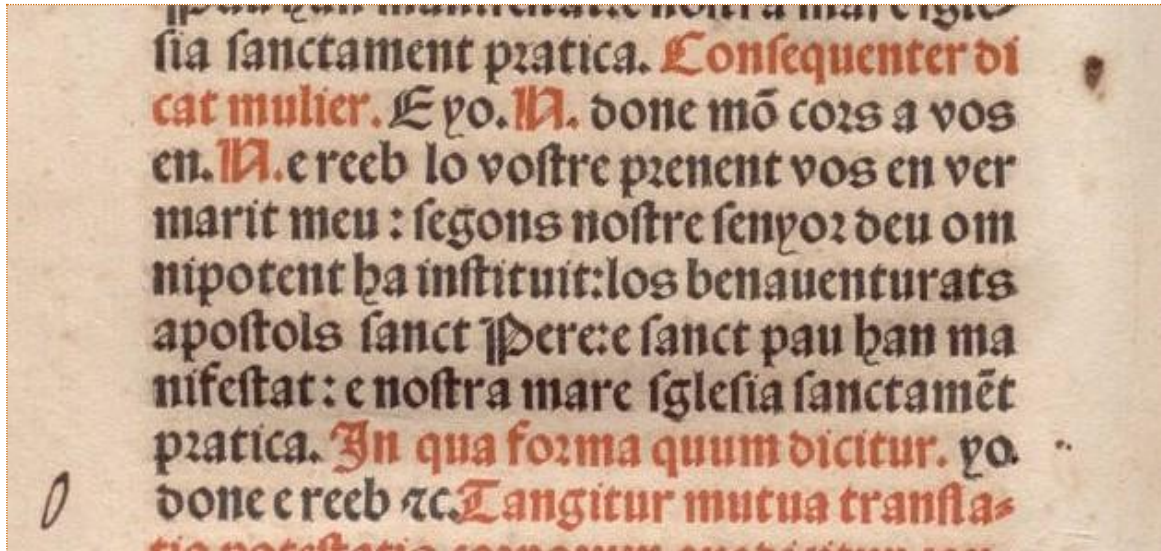

Aproximació als textos catalans més llegits i escoltats

Anàlisi comparativa de la llengua vernacla de tres rituals de sagraments de principis del s. XVI

Autoria: Vicent Canet Llidó

Treball final de grau

Grau de Llengua i literatura catalanes

Universitat Oberta de Catalunya

Director: Vicent Ferran García Perales

Consultora: Teresa Iribarren Donadeu

Oliva, 10-01-2025

Índex

1.- Resum <i>Abstract</i>	3
2.- Introducció	4
3.- Estat de la qüestió	5
3.1.- Estudis bibliogràfics i reedicions	6
3.2.- Estudis litúrgics	7
3.3.- Estudis filològics	7
3.4.- Altres estudis	8
4.- Objectius i metodologia	8
4.1.- Objectius	8
4.2.- Metodologia	9
5.- Els rituals de sagraments	10
5.1.- Què són els sagraments	10
5.2.- Què són els rituals de sagraments	11
5.3.- Com s'han format els llibres que denominem rituals de sagraments	12
5.4.- Una característica important dels rituals: la seua condició de llibres efímers	13
6.- Els rituals impresos en la història de la llengua catalana	14
6.1.- Els rituals impresos de l'àmbit lingüístic català	15
6.2.- Presència del català en els rituals de sagraments	21
6.3.- Les llengües vernacles en les celebracions litúrgiques	21
6.4.- El català en la litúrgia a partir dels decrets de Nova Planta	23
6.5.- Importància lingüística i sociolingüística dels textos catalans presents als rituals	25
7.- Els primers rituals de sagraments, impresos, de l'àmbit lingüístic català	27
7.1.- El pas dels rituals manuscrits als impresos	27
7.2.- Confecció material dels primers rituals impresos de l'àmbit lingüístic català	28
8.- Un tast d'anàlisi comparativa sincrònica	30
8.1.- Breu descripció del ritual de Girona de 1502 i dels seus textos en català	30
8.2.- Breu descripció del ritual de València de 1514 i dels seus textos en català	31
8.3.- Breu descripció del ritual de Mallorca de 1516 i dels seus textos en català	31
8.4.- Comparativa de l'anàlisi lingüística de Girona 1502 amb València 1514	32
8.5.- Comparativa de l'anàlisi lingüística de Mallorca 1516 amb València 1514	36
8.6.- Conclusions de les anàlisis comparatives	40
9.- Cloenda	44
Bibliografia	49
Annex 01: Transcripció dels textos en català presents al ritual valentí de 1514	54
Annex 02: Índex del ritual valentí de 1514	62

Imatge de portada: Fragment del foli 57v de l'exemplar del Ritual valentí de 1514 que es conserva a la Biblioteca de Catalunya (veure Bibliografia). Reproduït sota llicència Creative Commons.

1.- Resum | *Abstract*

Resum

Els rituals eren els llibres propis de cada diòcesi que, fins el concili Vaticà II, s'usaven per a l'administració de cinc sacraments (baptisme, matrimoni, reconciliació, viàtic i extremunció), així com per a altres celebracions com exèquies, processons, benediccions... El llatí era la principal llengua d'edició, però el català també hi apareixia. En llengua vernacla es redactaven les parts dirigides als fidels: explicacions catequètiques, exhortacions, preguntes... Amb la finalitat que entengueren allò que celebraven. De fet, des del s. XIV els sínodes insisteixen en la necessitat que els preveres tinguin materials en romanç. Unes directrius que ratificà el concili de Trento i que foren la base jurídica que permeté continuar usant el català durant els anys posteriors als decrets de Nova Planta. Per la qual cosa els rituals constitueixen un testimoni de supervivència lingüística davant l'absolutisme borbònic divuitesc.

Aguiló quedà impressionat per aquests textos, generats al llarg dels segles de forma independent en zones disperses, que considerava una prova de la unitat de la llengua. Textos que han ressonat en infinitat d'actes de tot l'àmbit lingüístic, assolint una dimensió social impensable per qualsevol altre text català. Fins i tot en centúries complicades per a la llengua, durant les quals el prestigi dels escuts episcopals els aixoplugava.

Malgrat tot açò, compten amb pocs estudis sobre ells: només dos. Justament els que contrasten amb el ritual valentí de 1514. Unes succintes comparatives que revelen algunes conclusions interessants. Juntament amb les quals també oferisc una actualització del recull de rituals de l'àmbit lingüístic català.

Paraules clau: Ritual de sacraments, *ordinarium*, llengua vernacla, àmbit lingüístic, Marian Aguiló.

Abstract

The rituals were the books of each diocese that, until the Second Vatican Council, were used for the administration of five sacraments (baptism, marriage, reconciliation, communion of the sick and extremuntion), as well as for other celebrations such as funerals, processions, blessings... Latin was the main publishing language, but Catalan also appeared. In the vernacular language were written the parts for the faithful: catechetical explanations, exhortations, questions... In order for them to understand what they celebrated. In fact, since the 14th century the synods insist on the need for priests to have materials in romance. These guidelines were ratified by the Council of Trent and were the legal basis that allowed the continued use of Catalan during the years following the Nueva Planta

decrees. The rituals constitute a testimony of linguistic survival in the face of the Bourbon absolutism of the 18th century.

Aguiló was impressed by these texts, generated over the centuries independently in scattered areas, which he considered a proof of the unity of the language. Texts that have resonated in countless acts throughout the linguistic field, reaching a social dimension unthinkable by any other Catalan text. Even in complicated centuries for the language, during which the prestige of the episcopal shields sheltered them.

Despite all this, they have few studies on them: only two. It is precisely those that I contrast with Valencia ritual of 1514. A few succinct comparisons that reveal some interesting conclusions. Along with these, I also offer an update of the collection of rituals in the Catalan linguistic scope.

Keywords: Ritual of sacraments, *ordinarium*, vernacular language, linguistic scope, Marian Aguiló.

2.- Introducció

Imagineu que sou persones amb un cert interès filològic per la vostra llengua i que, sobtadament, trobeu un text d'unes 3.500 paraules (en eixa llengua, clar) que ha estat reproduït-se durant cinc segles, d'una forma més o menys independent, en tretze zones disperses del vostre àmbit lingüístic. Podeu imaginar-vos l'emoció davant una troballa com aquesta. Doncs exactament això és el que degué sentir Marian Aguiló quan va 'descobrir' el potencial filològic dels rituals de sagraments de l'àmbit lingüístic català, just en un moment en el que s'estava posant en qüestió la unitat de la llengua. O almenys això podem deduir en llegir la introducció que dedica a aquests llibres litúrgics (Aguiló, 1923: 43-44).

Parlem dels textos en català que s'usaven en la celebració de batejos, bodes, exèquies, extremuncions i molts altres actes que tenien lloc a les esglésies de tot l'àmbit lingüístic. Quants actes com aquests s'hauran celebrat al llarg de set segles? Resulta impossible quantificar-los, ni tan sols aproximadament. Però podem afirmar amb rotunditat que, en la immensa majoria d'aquests actes públics, han ressonat les paraules contingudes en els rituals de sagraments que tant van impressionar a Aguiló.

És cert que una part important d'aquests actes es desenvolupava en llatí, perquè aquest va ser l'idioma litúrgic de quasi tota l'Església catòlica fins al concili Vaticà II (1962-65). Però també és cert que un percentatge important era en llengua vernacla (català en el nostre cas); l'única part d'aquests actes que, des dels segles XIII-XIV ençà, realment entenia la majoria del poble fidel. De fet, sabem que els rituals han contingut textos en català des del segle XIV fins al XX. I això inclou centúries molt complicades per a la nostra llengua, com les viscudes després dels decrets de Nova Planta. Centúries durant les quals el català mai no va deixar d'estar present als rituals, acompanyat de tot el prestigi

social que, en aquells moments, podia comportar un escut episcopal presidint l'edició d'un llibre que contenia 3.500 paraules en aquesta llengua.

Malgrat la rellevància sociolingüística d'aquestes dades, cent anys després de les paraules d'Aguiló (1923) la majoria de fragments en català presents en aquests rituals continuen sense ser editats ni estudiats. Què podríem fer per canviar aquesta situació? Aquest és un dels objectius remots d'aquest TFG. Contribuir, dins la modèstia de les meues possibilitats, a posar en valor aquests textos (el valor que Aguiló els atribuïa, i que jo compartisc). Entenc que una possible dificultat per treballar-los radique en la seua dimensió litúrgica i l'esforç multidisciplinar que comporta. I eixa pot ser, precisament, la via de la meua xicoteta contribució: aportar els meus llunyans coneixements litúrgics, adquirits en una llicenciatura que vaig cursar ja fa molts anys, per facilitar l'acostament a aquests textos.

Paral·lelament a aquest objectiu remot (i, potser, massa pretensions), hi ha altres objectius més concrets i abastables, que explique a l'apartat 4.1. Tot i que també sóc conscient que queden multitud de qüestions relacionades amb els rituals que no s'aborden en aquest treball, perquè un TFG té les seues limitacions. Qüestions com ara: quins rituals feien servir les parròquies dels bisbats que no n'editaven? Una qüestió especialment interessant en els territoris de frontera lingüística, per respondre a la qual caldria repassar detingudament els inventaris parroquials. O també: quins criteris lingüístics es van seguir en els moments d'inflexió? És a dir, en els moments de reformulació (totals o parcials) dels continguts dels rituals. Qüestió que ens duu a una altra molt interessant: els textos catalans dels rituals, en algun moment i d'alguna manera, van acabar convertint-se en una mena d'autoritat lingüística? És a dir, un punt de referència lèxic, gramatical i ortogràfic, sustentat en el prestigi social que acompanyava els llibres on apareixien aquests textos. Aquestes, i moltes altres, són les qüestions que resten obertes al voltant dels rituals de sagraments.

3.- Estat de la qüestió

Atesa la naturalesa litúrgica dels rituals de sagraments que abans esmentava, la major part dels estudis que s'han fet sobre ells tenen eixe caràcter,¹ seguit pels de caràcter bibliogràfic. No obstant, com que els rituals incorporen un percentatge de textos en vulgar (català en el nostre cas), també trobem alguns estudis de caràcter filològic; bé siguen exclusivament centrats en la llengua, o mixtos. I per mixtos em referisc als estudis dedicats, a parts més o menys iguals, a la llengua, la litúrgia o altres aspectes (raó per la qual, de vegades, no resulta senzill catalogar-los). Seguidament procure oferir un esbós de la qüestió, tenint en compte aquesta varietat d'enfocaments.

---

¹ Així i tot, afirma Parés (1996: 377) que "entre els diversos llibres emprats en la celebració, el Ritual és certament el menys estudiat i el menys conegut". Raó per la qual, continua, és el que, probablement, "més sorpreses ens podria aportar i el que més faria conèixer la vida real de les comunitats cristianes i les pràctiques litúrgiques del poble".

3.1- Estudis bibliogràfics i reedicions

Pel que fa als estudis bibliogràfics sobre els rituals, l'obra de referència és el catàleg d'Aguiló (1923), que ofereix un ampli recull de rituals de tot l'àmbit lingüístic. Recull que, en principi, deuria haver estat estrictament bibliogràfic, però que el mallorquí amplia incorporant la transcripció de molts fragments en català dels rituals inventariats, justament per la importància filològica li atribueix a aquests textos. De fet, Aguiló (1923: 92) justifica en dita importància les 50 pàgines que dedica a aquests llibres.

La seua tasca es complementa amb altres obres més específiques, ja siga d'un territori o d'una època. Així, el polifacètic Toda (1890) publica un catàleg similar al del mallorquí, però centrat en l'illa de Sardenya,² on cita els rituals de Càller. Mentre que Molín i Aussedat-Minvielle (1984) se centren en els rituals impresos a França, entre els quals figuren els d'Elna-Perpinyà.

Per afinar bé la informació sobre les edicions dels primers rituals impresos tenim els catàlegs de dos especialistes de renom: Norton (1978),³ que se centra en el període 1500 a 1520, i Odriozola (1996)⁴ per als segles XV i XVI. I per als rituals posteriors a 1600 tenim relacions més modestes, com la de Baraut (1979), que fa un breu repàs als rituals urgellitans, afegint alguns dels seus textos en català.

A partir dels anys 90 del segle XX comencen les reedicions dels primers rituals impresos.⁵ En 1991, la de Barcelona 1501, una edició facsímil monocroma a cura d'Amadeu-J. Soberanas. En 2002, la d'Urgell 1536, una edició diplomaticointerpretativa a cura de Parés, acompanyada d'un profund estudi litúrgic i bibliogràfic (és la seua tesi doctoral, de fet). En 2006, la de Girona 1502, una edició diplomaticointerpretativa a cura de Josep M. Marquès, acompanyada de dos estudis, un dels quals filològic (com després veurem). En 2011, la de Tarragona 1530, una edició facsímil monocroma a cura d'Altés, acompanyada d'un estudi litúrgic-bibliogràfic. En 2017, la de Vic 1508, edició facsímil monocroma a cura de Miquel dels Sants Gros, acompanyada d'una introducció de caràcter litúrgic.⁶

---

² I tinc constància de l'existència d'una altra obra similar, centrada als segles XV i XVI, però que no he pogut consultar: Balsamo (1968).

³ Existeix una altra edició de 1997, a càrrec de Julián Martín Abad.

⁴ Cal recordar que es tracta d'una obra pòstuma, no completament revisada pel seu autor (que va morir en 1987 d'un tràgic accident, abans de finalitzar el treball). En aquest context s'ha d'entendre l'aportació que fa Altés (1990) a la informació bibliogràfica d'Odriozola, centrada en els llibres litúrgics de l'àmbit lingüístic català.

⁵ Fins al punt que De Puig (2007: 854) parla d'una tendència "recentment insinuada de recuperar aquests textos".

⁶ Pel seu interès, val la pena assenyalar que, a la pàgina 363, reporta un índex dels textos en català presents al ritual.

3.2.- Estudis litúrgics

Com deia abans, el gros dels estudis relatius als rituals és principalment litúrgic. Investigacions que, durant els primers anys, estaven centrades en la qüestió de l'adscripció dels ritus⁷ presents als llibres manuscrits més antics. Pretenien determinar si els avantpassats dels rituals (sacramentaris, processoners, rituals monàstics, missals i manuscrits litúrgics en general) provenien de l'antiga litúrgia romanagal·licana, també anomenada catalanonarbonesa, o si, per contra, presentaven més similituds amb el ritu hispànic, també anomenat mossàrab.⁸ Qüestió a la que van dedicar bona part dels seus estudis grans liturgistes com ara Juan B. Ferreres, Adalbert Franquesa, Alexandre Olivari, Miquel dels Sants Gros, Joan Bellavista o Francesc Xavier Altés. A mesura que aquest tema anava quedant més o menys resolt, constatant-se l'adscripció romanagal·licana, els estudis litúrgics anaven reorientant-se cap als rituals impresos. Inicien aquesta reorientació dos treballs de finals dels cinquanta: el de Franquesa (1958), dedicat al ritual tarraconense, i la tesina de Sustaeta (1958),⁹ que analitza l'evolució dels rituals valentins, però que malauradament no va tindre el ressò que mereixia. Poc després tenim el llibre de Munar (1961), que para atenció al ritual mallorquí de 1516, la tesina de Francesc X. Altés (1977) dedicada als ordes baptismals de Girona, la comparació de Bellavista (1988) entre els rituals de Mallorca 1516 i Barcelona 1532, la tesi doctoral de Farnés (1989) sobre el ritual de Barcelona de 1501,¹⁰ i l'article de Parés (1996) sobre l'evolució dels rituals manuscrits i el seu pas als impresos. Arribant, d'aquesta forma, a les reedicions anteriorment esmentades.

3.3.- Estudis filològics

Treballs estrictament lingüístics sobre els rituals no en tenim massa. Pel que fa als manuscrits, comptem amb tres transcripcions que posen l'accent en la presència del català, però sense anàlisis lingüístiques: Noguer (1936), Franquesa (1958: 294-298) i Torné (1994).

Respecte als impresos, hi ha una primera aproximació, extremadament breu, feta per l'estimat Pere Riutort (1984), sobre el català dels rituals valentins. Posteriorment, Bellavista (1989) analitza la presència del català en els rituals barcelonins, tot i que no les seues característiques lingüístiques. Seguí (1994) representa el primer acostament filològicament seriós, atés que ofereix tant l'edició

---

⁷ En aquest context, cal entendre el terme 'ritu' com el conjunt dels diversos modes d'expressió del culte cristià en cada regió (ritu romà, ambrosià, hispano-visigòtic, etc.).

⁸ Ritu derivat del IV concili de Toledo de l'any 633, que va ser substituït pel ritu romà arran dels esforços del papa Gregori VII (1073-1085) per unificar la litúrgia de tota l'Església occidental.

⁹ A partir d'aquesta tesina inèdita, Sustaeta va fer dues publicacions: una el mateix any 1958 i l'altra en 1991.

¹⁰ D'aquesta tesi, dirigida per Joan Bellavista, el mateix any 1989 es va publicar un extracte del capítol sisé, dedicat a l'*officium sepulturae*. Extracte que conté, a més, l'índex i la bibliografia de la mateixa. Amb tot, és de justícia recordar que l'interès de Pere Farnés pels rituals de sagraments anava més enllà. A banda de dirigir la tesi de Francesc X. Parés sobre el ritual d'Urgell de 1536, el reconegut liturgista recollia tants rituals com podia, de cara a futures investigacions. Ho sé perquè així m'ho va manifestar en un correu electrònic de data 3-02-2004, remés en agraïment pels rituals valentins que, a petició seua, li vaig enviar (juntament amb la tesina de Sustaeta).

diplomáticointerpretativa dels textos en català dels rituals mallorquins, com també un estudi lingüístic dels mateixos, juntament amb una introducció litúrgica. En 2003, aquest qui escriu, va lliurar a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua un treball, becat per aquesta institució, que consistia en l'edició diplomáticointerpretativa dels textos en català dels rituals valentins, però sense la corresponent anàlisi lingüística.¹¹ Poc després, un professor de la universitat de Girona, Feliu (2006) feia una exhaustiva anàlisi del català present al ritual de Girona de 1502.¹²

I això és tot. En la meua opinió: molts pocs estudis en relació a la quantitat de textos en català presents als rituals. I la desproporció encara resulta major, al meu entendre, si tenim en compte la importància lingüística i sociolingüística de dits textos (que més endavant argumente).

3.4.- Altres estudis

No seria correcte ometre els altres enfocaments i estudis relacionats amb els rituals de sagraments, que també hi ha. Per això, tot i que siga de forma molt succinta, els comente ràpidament. Per una banda, tenim els acostaments centrats en aspectes musicològics: l'article d'Ester-Sala (1985) sobre un xicotet tractat de cant pla, redactat en català, que hi ha al ritual de Barcelona de 1569, i l'article de Bernadó (1994) sobre la música en els rituals catalans del segle XVI.

Per altra banda, hi ha els acostaments centrats en aspectes que podríem denominar etnològics. Cite alguns exemples:¹³ la tesi de José A. Ortiz, titulada "Art, devoció i rituals funeraris a la Catalunya moderna" i la tesi de Joan Serra, titulada "El baptisme, evolució històrico-litúrgica i qualitats artístiques i sacramentals de les piles baptismals de la província eclesiàstica de Barcelona".

4.- Objectius i metodologia

4.1.- Objectius

Com ja he dit, la pretensió última d'aquest treball és contribuir, modestament, a fer efectiva la posada en valor (dins els estudis filològics) dels rituals de sagraments, impresos, de les diòcesis de l'àmbit lingüístic català. Pretensió que, implícitament, demana una 'prova de vida'. És a dir, un exercici filològic concret a partir dels textos catalans continguts als esmentats rituals. Ateses les característiques d'aquesta modalitat de treball (TFG), he optat per una anàlisi comparativa dels textos catalans esmentats al punt anterior. Però clar, la realització d'aquest exercici sincrònic

---

¹¹ Treball que resta inèdit i que, d'alguna manera, era la continuïtat de la publicació que, tres anys abans, havia fet junt amb el meu professor de litúrgia (Aliaga-Canet, 2000).

¹² I anuncia la publicació d'una comparativa amb el català del ritual de Girona de 1550, que, dissortadament, encara no s'ha publicat.

¹³ Tot i que no desenvolupe les referències a la bibliografia, perquè s'allunyen massa del tema tractat.

requeria que prèviament es fera una presentació del que són els rituals de sagraments. Per aquest motiu vaig plantejar dos àmbits diferenciats de preguntes de recerca.

El primer, centrat en resoldre la qüestió relativa al valor filològic i sociolingüístic dels rituals de sagraments, impresos, de l'àmbit lingüístic català. Per a la qual cosa calia respondre a preguntes com: què són els rituals de sagraments? quins hi ha al nostre àmbit lingüístic? quina presència va tindre el català als mateixos?

I un segon àmbit, més estrictament filològic, en el que la primera qüestió que calia aclarir era, precisament, quins estudis lingüístics existeixen sobre dits rituals. I una vegada comprovat que només hi ha dos estudis que, en rigor, poden denominar-se filològics, aleshores realitzar l'anàlisi comparativa abans esmentada. Tot això amb la intenció de donar resposta a les següents preguntes: quines semblances i diferències hi ha entre aquests primers rituals impresos? es pot determinar 'qui copia a qui' des del punt de vista de la confecció material? quin grau de dependència o connexió existeix entre ells a nivell lingüístic? hi ha distints tramats incrustats als textos catalans d'aquests rituals?

Aquestes són, en definitiva, les preguntes que intenta respondre aquest treball.

4.2.- Metodologia

La primera part del treball, que es correspon amb l'apartat anterior (3), respon a la necessitat de 'cartografiar' adequadament un tema tan polièdric com el dels rituals, tot oferint un estat de la qüestió suficientment ampli com per orientar-nos adequadament en el ventall de treballs que, des de distintes disciplines i inquietuds, s'han fet al llarg dels anys sobre aquesta temàtica.

La segona part, que es correspon amb els apartats 5 i 6, procura posar de relleu la importància lingüística i sociolingüística dels textos catalans presents als rituals de sagraments, per a la qual cosa prèviament calia definir, terminològicament i tipològica, què són els rituals de sagraments, i com s'han format aquests al llarg dels segles. Tot parant atenció a una característica important d'aquests llibres litúrgics com és la seua condició efímera, atés que dita característica ha condicionat el coneixement que hui podem tindre dels que s'han editat. I després d'aquest breu repàs a les característiques dels rituals, em centre en aquells impresos a l'àmbit lingüístic català, i en els textos en català presents als mateixos. Uns textos que s'emmarquen en la qüestió de l'ús de les llengües vernacles en les celebracions litúrgiques de l'Església catòlica.¹⁴ Amb la qual cosa ja estem en condicions de valorar la importància lingüística i sociolingüística dels textos catalans presents als rituals.

---

¹⁴ Excloent, se sobreentén, les esglésies catòliques de ritu oriental.

La tercera part, que es correspon amb els apartats 7 i 8, se centra en el moment embrionari del naixement dels rituals de sagraments, impresos, de l'àmbit lingüístic català. Tot analitzant com es produeix el pas dels rituals manuscrits als impresos, per posteriorment abordar la qüestió de la confecció material dels primers rituals impresos. El darrer apartat ofereix una anàlisi comparativa del ritual de València de 1514, que incorpore com ANNEX 01, amb els únics estudis filològics de què disposem en l'actualitat: el de Feliu (2006) sobre el ritual de Girona de 1502 i el de Seguí (1994) sobre el ritual de Mallorca de 1516.¹⁵ És a dir, un exercici sincrònic com el que demanava De Puig (2007: 856),¹⁶ que, a mode de tast, mostre el potencial lingüístic dels textos catalans dels rituals. Prèviament hi ha una breu descripció d'aquests tres rituals.

Per últim, després de les conclusions i la bibliografia, hi ha dos annexos. El primer amb la transcripció dels textos en català presents al ritual valentí de 1514¹⁷ i el segon amb un índex complet d'aquest mateix ritual.

5.- Els rituals de sagraments

5.1.- Què són els sagraments

Posats a definir els rituals, trobe que primer caldria explicar, tot i que siga molt breument, què són els sagraments. Tant l'Església catòlica com l'Església ortodoxa els defineixen com a ritus cerimonials en els quals els signes sensibles (perceptibles amb els sentits) manifesten i representen la gràcia invisible de Déu¹⁸ i el misteri de la salvació. Ambdues Esglésies coincideixen en considerar que hi ha set sagraments: baptisme, confirmació, eucaristia, penitència o reconciliació, unció dels malalts o extremunció,¹⁹ orde sacerdotal i matrimoni.

La teologia escolàstica, de la mà de la filosofia aristotèlica, va reflexionar sobre els elements essencials dels sagraments, sense els quals aquests no serien vàlids, sobretot a partir de la teoria hilemòrfica de matèria i forma. Reflexió que, amb el pas dels segles i simplificant la qüestió, va vindre a concloure que, per tal que un sagrament siga eficaç i produísca efectes, en la seua administració

---

¹⁵ En realitat, Seguí (1994: 30-52) també analitza la resta de rituals mallorquins.

¹⁶ Literalment diu: "caldría comparar-lo [el català del ritual de Girona de 1502] amb altres dialectes, veïns o llunyans". De Puig (2007: 856) considera que aquest exercici obriria "una portella per a estudiar l'evolució de la llengua en un domini força estable i ben destriat, relativament immune a influències externes i a modes". Si es realitzaren els referits estudis filològics, continua, "estaríem en portes de poder considerar qui i com decideix de procedir a uns determinats canvis lingüístics en un lapse d'espai i de temps ben determinat". I encara afegeix: "si aquest estudi s'estengués ulteriorment a d'altres segments de temps i espai, hom aniria bastint amb bons materials l'edifici tothora incomplet de la història de la llengua catalana en el pas de l'edat anomenada Mitjana a l'anomenada Moderna". En definitiva, una actualització del que ja va dir Aguiló (1923: 44 i 92-93).

¹⁷ Descomptant la part corresponent a l'*Ars bene moriendi* que dit ritual incorpora entre els folis 106v i 115v.

¹⁸ La fórmula clàssica que va establir Berenguer de Tours (c. 999 – 1088): "forma visible de la gràcia invisible".

¹⁹ Extremunció és el nom tradicional d'aquest sagrament, degut a que abans del Concili Vaticà II només s'aplicava quan el receptor es trobava en perill de mort.

han d'estar presents tant les paraules específiques o pròpies (la forma), com els gestos o els elements constitutius (la matèria).

Aquesta simplificació ens ajuda a entendre una qüestió essencial en el tema que ens ocupa: l'ús del català en els distints ritus. Com s'explica més endavant, des dels segles XII-XIII la jerarquia eclesiàstica catòlica va anar establint el següent criteri: les paraules essencials de cada sacrament (la forma) s'han de pronunciar en llatí,²⁰ mentre que l'explicació catequètica sobre aquests ha de ser en una llengua que entenga el receptor o receptors. I el concili de Trento (1545-1563) va acabar de fixar aquesta postura. Amb la qual cosa ja podem entendre quina era la dinàmica lingüística dels rituals, que després veurem amb més detall.

5.2.- Què són els rituals de sacraments

No és fàcil definir, amb exactitud,²¹ què són els rituals de sacraments, atès que es tracta d'uns llibres litúrgics que han experimentat multitud de canvis al llarg del temps. A banda que, fins al concili Vaticà II (1962-65), cada diòcesi va disposar de plena llibertat per elaborar els seus propis rituals. És cert que el ritual romà, promulgat per Pau V l'any 1614, es va proposar i recomanar com a model, però mai no es va imposar com a obligatori (Parés, 2002: 43). Circumstància que ha donat lloc a la gran pluralitat de versions existents.

Amb tot, sí hi ha alguns trets que permeten categoritzar o reconèixer aquesta mena de llibres:

1.- Es tracta de llibres litúrgics que s'usaven per a l'administració dels sacraments catòlics que solien tindre lloc a l'àmbit parroquial, llevat de la confirmació i l'eucaristia. La confirmació perquè és un sacrament que han d'administrar els bisbes o els seus delegats, els vicaris episcopals, i l'eucaristia perquè és un sacrament que sempre ha disposat d'un llibre específic, el missal. Dit d'altra forma: els rituals eren llibres que recollien les indicacions necessàries per a la realització dels sacraments del baptisme, el matrimoni, l'extremunció (unció de malalts) i la confessió o penitència. I el sacrament que encara no he anomenat, el de l'orde sacerdotal, no pot entrar en el llistat, atès que no té lloc a l'àmbit parroquial, sinó a les seus episcopals (llevat de situacions excepcionals, però així i tot ha d'ésser administrat per un bisbe, no per un prevere).

2.- Als textos per a l'administració dels esmentats sacraments podien afegir-s'hi altres materials relacionats amb situacions habituals de la vida pastoral parroquial:²² exèquies, benediccions, exorcismes, visites als malalts, processons, cants... Així com també alguns

---

²⁰ A excepció del matrimoni, perquè en la celebració d'unes núpcies les paraules essencials (= la forma) són les de la fórmula de consentiment que pronuncien els cònjuges. Les quals, de ben antic, són pronunciades en llengua vernacle.

²¹ Parés (2002: 39) senyala que fins i tot els liturgistes cridats a confeccionar el Ritual del postconcili Vaticà II van tindre dificultats per assolir una descripció amb fronteres precises del que pròpiament és un ritual.

²² Amb independència que, en algun moment, aquests materials pogueren haver tingut existència autònoma, com per exemple el processoner (Marquès, 2006: 15).

elements que formen part de la celebració eucarística: pregàries dominicals, formularis de misses de difunts, de casament i votives, o fins i tot el mateix Ordinari de la missa (Parés, 2002: 41).

3.- Una altra característica dels rituals és que eren llibres usats principalment pels preveres, en l'exercici de la seua tasca litúrgica i pastoral (a excepció de la missa que, com he dit abans, té un llibre propi). La qual cosa, en alguna ocasió, ha portat a definir-los com rituals "presbiterals" (vegeu Parés, 2002: 39-40). Proposta que, al meu entendre, no resol les dificultats de definició o concreció que acompanyen aquest llibre litúrgic... atés que, amb independència que hi haja un llibre específic dels bisbes (el pontifical), aquestos també confessen, beneeixen, celebren baptismes, matrimonis, exèquies, etc. Per la qual cosa la proposta de canvi de denominació no em sembla suficientment justificada com per abandonar el nom clàssic de rituals de sagraments.

4.- Per últim, podríem afegir que els rituals són els llibres més inculturats (com recorda Marquès, 2006: 13). Atés que eren llibres propis de cada diòcesi, cada bisbe tenia llibertat per elaborar el ritual per al seu bisbat. Raó per la qual diu Parés (1996: 378) que són els llibres que millor expressen la vida litúrgica real de les comunitats.²³

5.3.- Com s'han format els llibres que denominem rituals de sagraments

El ritual és un llibre que ha anat formant-se al llarg dels segles. Les primeres notícies que ens n'arriben són dels voltants del segle VII, època en què hi havien llibres que contenien un únic element de la celebració, i que rebien noms diferents segons quin fóra el seu contingut: el sacramentari, que contenia les fórmules eucològiques;²⁴ el leccionari, que contenia (i conté) les lectures bíbliques per a la celebració litúrgica; l'antifonari, que contenia els cants; els *ordines*, que contenien l'estructura i el desenvolupament bàsic de les distintes celebracions, etc.

Aquests llibres primitius van anar transformant-se segons les necessitats pràctiques de cada moment històric, buscant la major comoditat possible en les celebracions. Amb la qual cosa van acabar fusionant-se en un únic llibre textos que, antigament, pertanyien a llibres distints. Així, cap als segles IX-X els ritus que no formen part pròpiament de la missa van començar a separar-se del sacramentari, donant lloc als pontificals i rituals, entremesclats sovint amb els col·lectaris i processoners, després progressivament autònoms (Parés, 1996: 380). D'aquesta forma, sembla que fou durant la primera meitat del segle XII que es va compilar l'ordinari sacramental i esdevingué un llibre litúrgic independent (Altés, 2011: 8).

---

²³ Parés parla de les comunitats de Catalunya perquè és l'àmbit del seu estudi, però evidentment l'afirmació és igualment vàlida per a qualsevol altre territori.

²⁴ Conjunt d'oracions litúrgiques, corresponents al celebrant, per a la celebració dels sagraments. És a dir, sense incloure els himnes, responsoris, etc.

Per tant, el que hui coneixem com a ritual és el resultat d'un llarg procés de confecció, consistent en agafar uns textos procedents dels antics *ordines*, uns altres textos procedents dels sacramentaris i altres dels antifonaris, fins a la formació d'un únic llibre, que contenia tot el que els sacerdots necessitaven per a les celebracions litúrgiques que ells presidien (a excepció de l'eucaristia, que té el missal). Així les coses, a partir de la segona meitat del segle XIII, i sobretot durant els segles XIV i XV, a tota Europa els estatuts sinodals i els decrets de les visites pastorals insisteixen cada vegada més que els rectors tinguin un ritual (Parés 1996: 380). Aleshores comencen a proliferar els llibres d'aquest gènere, amb diversos noms: *manuale*, *manipulus*, *liber agendarum*, *sacramentale*, *rituale*, *ordinarium*, *liber ordinum*...

A les diòcesis de l'àmbit lingüístic català els noms més freqüents van ser: *ordinarium*, *manuale* i *rituale*. Durant el segle XVI va predominar l'antic nom visigòtic *ordinarium*. Fenomen que respon al fet que es tracta d'un llibre que aplegava un conjunt d'*ordines* o ordres sacramentals per a la celebració dels sagraments (*ordo* del baptisme, *ordo* de les núpcies, etc.).²⁵ Denominació que, paulatinament, va cedir protagonisme a les de *rituale* i *manuale*, que predominen en els segles XVII-XX (vegeu Aguiló, 1923: 43-93). Tot i que no cal donar-li massa importància a aquesta 'qüestió de noms', com demostra el ritual de Vic de 1568 que porta per títol: "*Ordinari o Manual per als Curats, qui ab diligència voldran entendre tot lo necessari dels Sagraments*" (Aguiló, 1923: 59). O altres edicions que porten títols tan estranys com el d'*Abstractum valentini manualis erga administrationem*... (que date entre 1707 i 1724).²⁶

5.4.- Una característica important dels rituals: la seua condició de llibres efímers

Una característica bastant identificativa dels rituals és la seua condició de llibres efímers, de la qual se'n derivarà una conseqüència: la dificultat de localitzar exemplars a mesura que passen els anys.²⁷

És cert que altres llibres litúrgics també pateixen els perills del desgast o l'oblit,²⁸ però en el cas dels rituals el desgast arriba a l'extrem, atés que es tracta de llibres "de batalla" (Sustaeta (1958:

---

²⁵ Vegeu Marquès (2006: 12) o Altés (2011: 6). Aquest últim explica, a més, que el nom d'*ordinarium* sembla provenir de l'antiga litúrgia romanagal·licana, també anomenada catalanonarbonesa. Raó que explicaria el fet que dita denominació fora comú als territoris que van formar part de l'antiga província eclesiàstica de Narbona: Carcassona, Elna, Magalona, Narbona, Tolosa de Llenguadoc... junt amb les diòcesis de l'àmbit lingüístic català. Teoria que també sosté Parés (1996: 380).

²⁶ Vegeu Aliaga-Canet, 2000: 456.

²⁷ Dificultat que han posat de manifest pràcticament tots els autors que s'hi han dedicat. Com a exemple: Sustaeta (1958: 205), Franquesa (1958: 254) o Parés (1996: 379).

²⁸ Diu Altés (1990: 109) que els llibres litúrgics estan destinats "*a consumirse por el uso, o bien a acabar arrinconados o reutilizados*".

205). Eren llibres destinats a un ús constant per part dels sacerdots en les parròquies:²⁹ batejos, exèquies, bodes, viàtics..., un ús que moltes vegades tenia lloc a l'exterior dels temples, amb les corresponents incomoditats i inclemències meteorològiques. És a dir, que ben probablement acabarien banyant-se, tacant-se de la cera calenta dels ciris o dels olis dels batejos i extremes uncions, obrint-se de forma perjudicial per a les seues encuadernacions, etc.

Tot això queda ben testimoniats a l'interior dels exemplars que han arribat fins a nosaltres, sobretot fullejant les pàgines d'exèquies o de batejos. Diu Franquesa (1958: 254) que, quan aquests llibres s'han conservat, ha sigut "*sucios, estropeados y llenos de gotas de cera*". I assenyala que la desaparició o deteriorament dels rituals existents era una de les principals raons que acostumaven a donar els bisbes per tal de justificar les noves edicions, com es pot veure, per exemple, en les introduccions de diversos rituals: Barcelona 1620 (*Tum quia vix iam reperiuntur exemplaria, quae Parochis usui esse possent; et si quae adhuc supererant, ea abrasa, mutila, ac fere usu consumpta essent*), Girona 1607 (*Omnia pene usu esse consumpta*), Urgell 1672 (*rara ex[i]stant exemplaria, quae nec curatorum numero sufficerent, nec discissa, manca, et deformata usui esse possent*).

Com podem veure, les noves edicions es justificaven en el fet que, en visitar les parròquies, els bisbes comprovaven que aquestes no tenien exemplars dels rituals dels seus predecessors, o que els tenien en un estat inservible, perquè eren emprats en condicions poc favorables a la conservació (Parés, 2002: 42). Prova d'això és que han desaparegut edicions senceres, i d'altres a penes queden uns pocs exemplars.³⁰ Per això, cal preguntar-nos, com ja va fer Parés (2002: 41), quants rituals hauran desaparegut sense deixar rastre material.

Per acabar, una altra derivada d'aquesta condició efímera, i que alhora la retroalimenta, és que mai no es va intentar ennoblir-ne les edicions. El ritual mai no ha sigut un llibre luxós, amb guardes costoses, miniatures, etc. I per aquesta raó, en el moment que apareixia una nova edició, no hi havia cap motiu estètic per conservar l'anterior.

6.- Els rituals impresos en la història de la llengua catalana

En encetar aquest apartat, considere oportú puntualitzar que, al present treball, em centre únicament en els rituals impresos, deixant de banda tant els manuscrits,³¹ com aquells missals que contenen textos exequials, nupcials o baptismals, bastants dels quals en català.³²

---

²⁹ De fet, Sustaeta (1958-tes: 33) parlant d'un dels antecessors del ritual, el *liber ordinum*, diu que aquest llibre solia dipositar-se sobre el pit del sacerdot difunt, com a signe de la seua tasca pastoral, per desaparèixer amb ell. Pràctica que no és descartable que continuara, en alguns casos, amb el ritual de sagraments.

³⁰ Per exemple: del ritual de Lleida, si ha existit, no tenim constància de cap exemplar; com tampoc tenim constància actual d'exemplars dels rituals de Girona 1502 o de Barcelona 1508. Del ritual de Barcelona de 1501 només en queda un. I en la majoria de casos, els exemplars conservats no arriben a la desena.

³¹ Sobre els quals, segons Parés (2002: 53), caldria consultar el recull elaborat per José Janini (1980). A banda d'altres fonts,

6.1.- Els rituals impresos de l'àmbit lingüístic català

Fa quasi trenta anys, Parés (1996: 384) es lamentava que no disposàvem d'una llista suficientment completa dels rituals impresos, i feia una crida per tal que s'elaborara un elenc o descripció dels mateixos. Crida que reiterava anys més tard (Parés, 2002: 53). El present recull pretén contribuir a l'elaboració d'eixe llistat. Representant una modesta ampliació del que va oferir Seguí (1994: 9-10), a partir del catàleg d'Aguiló (1923: 43-93).³³

Cal insistir que es tracta d'un recull molt susceptible d'ampliació, per tot el que acabem de veure al punt anterior. Bona prova d'això la tenim en l'increment de rituals que podem observar respecte al recull de Seguí de 1994. Passant de 45 a 80, quasi el doble. I estic convençut que encara n'apareixeran més, sobretot dels segles XIX i XX.

Malgrat tot, seguidament s'ofereix un llistat amb les principals referències bibliogràfiques dels rituals impresos, coneguts, de l'àmbit lingüístic català. Quan en dites referències apareix únicament un número, aquest indica l'entrada assignada en les obres clàssiques de referència (principalment Aguiló, Odriozola i Norton). Mentre que, quan apareixen les crides habituals, és perquè el ritual en qüestió no apareix en cap de les esmentades obres de referència i, en canvi, sí és descrit o citat a l'obra referenciada. Aquells rituals sobre els que tinc algun tipus de dubte els identifique fent ús de cursiva.

Segle XV

1494/95 Lleida. Referenciat a: Aguiló 91 (citant Villanueva);³⁴ Baraut (1979: 21); Odriozola 509, sospita que, en realitat, és una confusió amb el ritual de Lleida de 1532; Altés (2011: 6), considera que és el Bohatta 763. No es conserva cap exemplar en l'actualitat (vegeu Odriozola, 1996: 185).

1499 Tarragona. Suposat ritual referenciat únicament per Altés (2011: 6), que considera que és el Bohatta 775, però la teoria no sembla massa consistent.³⁵ De fet, cap altre autor ha citat mai aquest ritual. I, per descomptat, no es conserva cap exemplar del mateix en l'actualitat.

---

com ara: Parés (2002: 49-50), Altés (2011: 6-12 i 31-40) o Aliaga-Canet (2000: 440).

³² Per exemple, a terres valencianes, les primeres manifestacions del que podríem anomenar 'textos rituals' les trobem a l'interior dels missals valentins dels ss. XIV-XVI, on apareixen unes poques pàgines per als batejos i les núpcies.

³³ Cal tindre present que dit catàleg, tot i ésser publicat en 1923, posa punt i final al seu recompte l'any 1860.

³⁴ Gros (2017: 8) explica que Villanueva va veure un exemplar a la Catedral de Roda d'Isàvena, a l'alta Ribagorça, sense nom d'editor, ni any, ni lloc d'impressió, però que, pel seu caràcter arcaic el va atribuir al segle XV, en concret al temps del bisbe Joan de Milà (1461- 1510).

³⁵ Segons Altés, Bohatta (1911: 47) va confondre el llibre núm. 775 que cita a la seua obra, assimilant-lo erròniament a un diürnal (errada que, segons Altés, Bohatta ja havia comés en la referència 763). Però, si examinem l'índex de Bohatta, a la pàg. 68 veiem que, en relació amb les entrades referents a impressions de Rosembach a Tarragona, figuren tres llibres: 507, 717 i 775. Bohatta remet al *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, on també trobem tres entrades en relació a Rosembach i Tarragona: GW 05474 (el breviari), GW 08560 (el diürnal) i M24774 (el missal). És a dir, els mateixos tres llibres dels que

Segle XVI

- 1501 Barcelona. Referenciat a: Aguiló 124; Norton 91; Odriozola 486. Existeix una edició facsímil a càrrec de Soberanas (1991).
- 1502 Girona. Referenciat a: Norton 448; Odriozola 502bis. Existeix una edició diplomàticointerpretativa a càrrec de Marquès (2006). Edició feta a partir d'una còpia en microfilm feta per mossén Gros, perquè en l'actualitat no hi ha cap exemplar localitzable.³⁶
- 1508 Barcelona. Referenciat a: Norton 100; Odriozola 487. En l'actualitat no hi ha cap exemplar localitzable. Segons Bellavista (1989: 292), un exemplar es conservava a la Biblioteca de Rubinat de Reus, però ocorre el mateix que amb Girona 1502.
- 1508 Vic. Referenciat a: Aguiló 93; Norton 103; Odriozola 549. Existeix una edició facsímil a càrrec de Gros (2017).
- 1509 Elna-Perpinyà. Referenciat a: Norton 105; Odriozola 559; Molin-Aussedat 497. Gros (2017: 9) diu que se'n conserva un únic exemplar a París.
- 1514 València. Referenciat a: Aguiló 107; Norton 1.187; Odriozola 546.
- 1516 Mallorca. Referenciat a: Aguiló 118; Norton 1.197; Odriozola 513.
- 1524 Tortosa. Referenciat a: Odriozola 543.
- 1527 València. Referenciat a: Aguiló 108; Odriozola 547.
- 1530 Tarragona. Referenciat a: Aguiló 73 i 123; Odriozola 536. Existeix una edició facsímil a càrrec d'Altés (2011).
- 1531 Barcelona.³⁷ Referenciat a: Aguiló 78.
- 1532 Barcelona. Referenciat a: Odriozola 488.
- 1532 Lleida. Referenciat a: Aguiló 91;³⁸ Odriozola 510.
- 1536 Urgell. Referenciat a: Odriozola 544 bis. Existeix una edició diplomàticointerpretativa a càrrec de Parés (2002).
- 1547 Vic. Referenciat a: Aguiló 94; Odriozola 550.
- 1548 Urgell. Referenciat a: Aguiló 99;³⁹ Odriozola 545.

---

parla Altés (2011: 5). Ni Bohatta, ni el *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* nomenen un quart llibre de Rosembach per a Tarragona.

³⁶ Gros (2017: 8) explica que només es conservava un exemplar que Mn. Gudiol i Cunill va tindre a mà quan formava part de la biblioteca particular de l'advocat Josep Sala Molas de Vic. El qual posteriorment va passar a la col·lecció Font de Rubinat, de Reus. I que actualment és "en alguna col·lecció particular desconeguda" (coincidint amb el que explica Marquès, 2006: 10).

³⁷ Probablement no siga un ritual pròpiament dit.

³⁸ L'entrada 91 d'Aguiló és referent al ritual de Lleida de 1567; però, citant Villanueva, fa referència a dos anteriors del mateix bisbat: el de 1494/5 i el de 1532.

³⁹ Encara que confonent-lo amb el ritual d'Urgell de 1536, segons aclareix Odriozola (1996: 391).

1502 Girona. Referenciat a: Marquès (2006: 10).

1550 Girona. Referenciat a: Aguiló 86; Odriozola 503; Marquès (2006: 15).

1550 Tarragona. Referenciat a: Aguiló 74; Odriozola 537.

1561 *Barcelona*.⁴⁰ Referenciat a: Odriozola 489.

1567 Lleida. Referenciat a: Aguiló 91; Odriozola 511.

1568 Vic. Referenciat a: Aguiló 95; Odriozola 551.

1569 Barcelona. Referenciat a: Aguiló 79; Odriozola 490.

1587 *Càller*.⁴¹ Referenciat a: *Bibliografia* pàg. 6.

1589 *Càller*.⁴² Referenciat a: *Bibliografia* pàg. 6.

1592 Tortosa. Referenciat a: Odriozola 544.

1592 València. Referenciat a: Aguiló 109; Odriozola 548.

1594 *Càller*. Referenciat a: Toda 458; Aguiló 122.

1596 Vic. Referenciat a: Aguiló 96; Odriozola 552.

Segle XVII

1601 Mallorca. Referenciat a: Aguiló 119.

1607 Girona. Referenciat a: Marquès (2006: 15).⁴³

1609/12 Elna-Perpinyà. Referenciat a: Molin; Aussedat-Minvielle 498.

1617 Urgell. Referenciat a: Franquesa (1958: 255); Baraut (1979: 22-23).

1620 Barcelona. Referenciat a: Aguiló 80.

1622 *Càller*: Toda 31 (pàg. 76).

1629 Tarragona. Referenciat a: Franquesa (1958: 255).

1654 València. Referenciat a: Aguiló 110.

1656 Elna-Perpinyà. Referenciat a: Molin; Aussedat-Minvielle 499.

1657 Tortosa. Referenciat a: Aguiló 101.

1662 Urgell. Referenciat a: Franquesa (1958: 255); Baraut (1979: 23).

1671 Barcelona. Referenciat a: Franquesa (1958: 255).

1671 Tarragona. Referenciat a: Aguiló 75.

1676 Girona. Referenciat a: Marquès (2006: 15).

---

⁴⁰ Probablement no siga un ritual pròpiament dit.

⁴¹ Fa referència únicament al bateig, caldria més informació.

⁴² Fa referència únicament al bateig, caldria més informació. Per altra banda, resulta estranya l'acumulació d'edicions en tan poc temps a Càller.

⁴³ Marquès (2006: 15) diu literalment: "No n'hem vist exemplars, però l'edició de 1676 es presenta com a ampliació d'aquest".

1688 Vic. Referenciat a: Aguiló 97.

Segle XVIII

1706/24 València.⁴⁴ Referenciat a: Aguiló 114.

1725 Solsona. Referenciat a: Aguiló 103.

1725 Mallorca. Referenciat a: Aguiló 120.

1727-28 Urgell. Referenciat a: Aguiló 100; Baraut (1979: 23).

1736 Girona. Referenciat a: Aguiló 87; Marquès (2006: 15).

1737 Girona. Referenciat a: Aguiló 88; Marquès (2006: 15).

1743 Barcelona. Referenciat a: Aguiló 81 (edició en quart).

1743 Barcelona (sic). Referenciat a: Aguiló 82 (edició en octau).

1746 València. Referenciat a: Aguiló 111.

1750 aprox. Barcelona. Referenciat a: Aguiló 83.

1750 Lleida. Referenciat a: Aguiló 92.

1760 Tarragona. Referenciat a: Franquesa (1958: 256).

1771 Vic. Referenciat a: Aguiló 98.

1788 Girona. Referenciat a: Aguiló 89; Marquès (2006: 15).

Segle XIX

1800 aprox. Urgell. Referenciat a: Baraut (1979: 23).

1801 Elna-Perpinyà. Referenciat a: Aguiló 106; Molin; Aussedat-Minvielle 500.

1811 València. Referenciat a: Aguiló 112.

1835 Tarragona. Referenciat a: Franquesa (1958: 256).

1840 Barcelona. Referenciat a: Aguiló 84.

1847 Tortosa. Referenciat a: Aguiló 102.

1847 Mallorca. Referenciat a: Aguiló 121.

1851 Girona. Referenciat a: Aguiló 90; Marquès (2006: 15).

1853 Tarragona. Referenciat a: Aguiló 76 i 77.

1858 València. Referenciat a: Aliaga-Canet (2000: 458).

1859 València. Referenciat a: Aguiló 113.

1860 Barcelona. Referenciat a: Aguiló 85.

1861 Girona. Referenciat a: Marquès (2006: 16).

---

⁴⁴ Aquest ritual porta per títol *Abstractum valentini manualis erga administrationem sacramentorum et aliarum ecclesiasticarum functionum*. I no figuren ni el lloc ni la data d'impressió. La datació entre els anys 1706-1724 és una hipòtesi meua (vegeu Aliaga-Canet, 2000: 456).

1863-64 Solsona. Referenciat a: Aguiló 104.

1885 Girona. Referenciat a: Marquès (2006: 16).

1891: Urgell. Referenciat a: Baraut (1979: 23).

1893 Girona. Referenciat a: Marquès (2006: 16).

Segle XX

1934 Tarragona. Referenciat a: Parés (1996: 383); Marquès (2006: 13).

1939 València. Referenciat a: Sustaeta (1958: 208).

1951 *València*.⁴⁵ Referenciat a: Aliaga-Canet (2000: 459).

1961 València. Referenciat a: Aliaga-Canet (2000: 460)

---

⁴⁵ En realitat es tracta de l'Eucologi-Missal elaborat per Vicent Sorribes i Gramatge. Un llibre litúrgic no oficial, però que compta amb l'aprovació de l'arquebisbe Marcel·lí Olaechea. Entre les pàgines 500-550 incorpora els textos del ritual valencià de 1859 (fent ús, per als textos en valencià, de les Normes de Castelló).

Taula 1. Els rituals impresos (coneguts) de l'àmbit lingüístic català

Diòcesi/bisbat	s. XV	s. XVI	s. XVII	s. XVIII	s. XIX	s. XX
Àger				1729		
Barcelona		1501 1508 1531 1532 1561 1569	1620 1671	1743 1743 (sic) 1750 ap.	1840 1860	
Càller (Sardenya)		1587 1589 1594	1622			
Eivissa						
Elna-Perpinyà		1509	1609/12 1656		1801	
Girona		1502 1550	1607 1676	1736 1737 1788	1851 1861 1885 1893	
Lleida	1494/95	1532 1567		1750		
Mallorca		1516	1601 1691	1725	1847	
Menorca						
Oriola						
Sogorb ⁴⁶						
Solsona				1725	1863-64	
Tarragona	1499	1530 1550	1629 1671	1760	1835 1853	1934
Tortosa		1524 1592	1657		1847	
Urgell		1536 1548	1617 1662	1727-28	1800 ap. 1891	
València		1514 1527 1592	1654	1706/24 1746	1811 1858 1859	1939 1951 1961
Vic		1508 1547 1568 1596	1688	1771		

Si mirem amb atenció aquest requadre, observarem que hi ha diòcesis que han editat molts pocs rituals; i altres que no n'han editat cap. Llavors sorgeix una pregunta amb cert valor filològic: quins rituals feien servir les parròquies dels bisbats que no tenien ritual propi? Apriorísticament, la

⁴⁶ Segons Odriozola (1996: 381), "no parece tener".

resposta és senzilla: usarien els rituals editats per les diòcesis principals (generalment, les arxidiòcesis i Barcelona).⁴⁷ No obstant, caldria repassar els inventaris parroquials per tindre una constatació empírica i comprovar si usaven els de les respectives seus metropolitanes, o potser altres. Comprovació especialment interessant en els territoris de frontera lingüística.

6.2.- Presència del català en els rituals de sagraments

Pel que fa a la llengua d'edició, és cert que aquesta era principalment el llatí, l'idioma en què s'havien de celebrar els actes litúrgics a la major part de l'Església catòlica.⁴⁸ No obstant, trobem una quantitat considerable de textos escrits en la llengua que parlava el poble, generalment denominada llengua vernacla o vulgar. En el nostre cas, en català⁴⁹ es redactaven aquelles parts dels ritus sacramentals que anaven dirigides als fidels: l'explicació catequètica, les exhortacions, els advertiments, les preguntes, els avisos, etc. Amb la finalitat que entengueren allò que estaven celebrant. Factor que, per a Parés (1996: 378) demostra la major 'popularitat' i 'arrelament' del ritual, comparat amb els altres llibres emprats en les restants celebracions, que conserven sempre el llatí. Amb boniques catequesis sobre el significat de les diverses festivitats i dels seus ritus.

Fins i tot hi ha apartats, en els rituals antics, on la llengua catalana predomina sobre la llatina. Com en el cas del viàtic (l'administració de la comunió als malalts), on s'usa el català per proposar al malalt un resum de la fe cristiana en set articles i per exhortar-lo a perdonar les ofenses rebudes, a professar la fe en el sagrament que va a rebre i a donar-ne gràcies després (Marquès, 2006: 22).

Pel que fa la qualitat o model de llengua dels rituals, Comas (1981: 416) diu que, en general, mantenen "una tradició de llengua noble i digna, immune al procés de degeneració que sofreix el català i a la influència barroca castellana", que envaeix molts altres espais de la nostra literatura moderna.

6.3.- Les llengües vernacles en les celebracions litúrgiques

Fins l'edat mitjana, el llatí fou la llengua habitual dels territoris que conformaven l'antic imperi romà d'occident, una vegada desplaçat el grec com a llengua *koiné*. I fou, també la llengua de l'Església en aquests territoris, produint-se una certa concordança (potser molt matisable) entre la llengua parlada i la litúrgica. Concordança que va desaparèixer amb la consolidació de les llengües

---

⁴⁷ Així ho afirma, de fet, Aguiló (1923: 93): "*se sirven de los de la iglesia matriz, como sucede, si nuestros informes son exactos, en las diócesis de Segorbe y de Orihuela con respecto á los ordinarios de Valencia, en Menorca é Ibiza con los de Mallorca, y probablemente en Alguer con los de Cállor*".

⁴⁸ Llevat de les esglésies, també catòliques, però de ritu oriental, que ja he mencionat anteriorment.

⁴⁹ A partir del segle XVIII apareix també el castellà en els rituals valentins.

romàniques, atés que els fidels començaren a parlar llengües distintes de la llatina, que continuava sent la llengua litúrgica, bíblica i administrativa de l'Església.

Aquesta separació entre llengua eclesial i llengua popular (anomenada vulgar) es va agreujar a partir del segle XII, perquè els moviments reformistes (càtars, valdesos, etc.) feien ús de les llengües vulgars en la divulgació dels seus missatges i en llurs traduccions bíbliques; a la qual cosa la jerarquia eclesiàstica va reaccionar impulsant els sermons i la literatura piadosa en vulgar. És a dir, que com a alternativa a la difusió de la Bíblia en vulgar, considerada possible font d'inspiració de moviments herètics, la jerarquia eclesiàstica va començar a potenciar entre els fidels la catequesi doctrinal també en vulgar.⁵⁰ I en aquesta línia interpreten Ferrando i Serra (2003: 22) el manament de Ramon d'Avinyó, bisbe de Lleida, que en 1325 ordenava "*ut quilibet rector parochialis ecclesiae in scriptis habeat in latina, et vulgari lingua articulos fidei, praecepta decalogi, sacramenta ecclesiae, species vitiorum et virtutum*".

Juntament amb aquesta hipòtesi, hi ha la de Soto (1993: 282), perfectament complementària, qui sosté que l'impuls eclesiàstic que es dona a les llengües vulgars a partir del segle XIV, en instruccions de la doctrina cristiana, tractats de confessió, etc., es deu a l'evident ignorància del llatí per part dels preveres. I en eixa línia interpreta la citada norma que tots els sacerdots tinguen un quadern de doctrina en llatí i romanç, o només en romanç. De fet, reporta exactament el mateix manament que véiem en Lleida, repetit en moltes altres diòcesis peninsulars.⁵¹

Ambdues hipòtesis són perfectament compatibles. En qualsevol cas, Feliu (2006: 27) confirma que l'ús de la llengua vulgar en el ritual de Girona de 1502 es justifica per la necessitat d'explicar alguns conceptes bàsics o per facilitar la participació indispensable dels laics en l'administració d'alguns sacraments. Tot i que la consideració social del vulgar és encara molt baixa, atés que en alguns llocs s'adverteix "*si autem patiens fuerit litteratus, linguam latinam intelligens, potent interrogari...*", o "*si est litteratus: Confiteor... sin autem vulgariter dicat confessionem dient: Yo peccador*".

El concili de Trento (1545-1563) va ser restrictiu pel que fa a l'ús de les llengües vernacles en els sacraments, especialment la celebració de la missa, però les va impulsar a nivell catequètic i homilètic. En el capítol 7é del decret sobre la Reforma, a la sessió XXIV de 1563, va disposar que els bisbes i sacerdots explicaren als fidels, en llengua vulgar si fóra menester, l'eficàcia i ús dels sacraments que aquests anaven a rebre, i que la catequesi conciliar sobre dits sacraments fora traduïda fidelment a llengua vernacle i explicada pels sacerdots al poble, i que en tots els dies festius

---

⁵⁰ Vegeu Canet 2007: 93-94.

⁵¹ Concili de Valladolid de 1322 (quadern en llatí i romanç); sínode de Toledo de 1323 (en romanç o en llatí); sínode de Palència de 1345 (almenys en romanç); sínode d'Oviedo de 1377 (en romanç); sínode de Burgos de 1411 (en llatí o en romanç); sínode de Burgos de 1443 (en romanç); sínode d'Orense de 1470-1496 (en llatí o, almenys, en romanç); sínode de Salamanca de 1497 (en romanç).

s'exposara en llengua vulgar la divina Escripura i altres màximes saludables.⁵² D'aquesta forma, es deixaven ben delimitats els usos que les llengües vernacles podien tindre dins la vida eclesial. Per una banda, es consolidava l'exclusivitat del llatí per a la Sagrada Escripura i els sacraments: especialment la missa. Per altra, s'insistia en la conveniència d'usar la llengua vernacla o vulgar per explicar el sentit dels sacraments i la resta de doctrines contingudes en el catecisme, així com també per als sermons i l'administració parroquial.

Una situació que, a nivell eclesiàstic, teòricament es va mantindre fins el concili Vaticà II (1962-1965); però que, per les repercussions socials i polítiques derivades dels decrets de Nova Planta, va patir algunes alteracions de 1707 en avant.⁵³

6.4.- El català en la litúrgia a partir dels decrets de Nova Planta

El primer dels decrets de Nova Planta que va signar Felip V fou el dels regnes d'Aragó i València, el 29 de juny de 1707, mitjançant els quals abolia els furs d'ambdós regnes, uniformitzant els seus usos, costums i tribunals segons les lleis de Castella. El decret que va posar fi a l'antic regne de Mallorca és de data 28 de novembre de 1715, i el de Catalunya el va signar el 16 de gener de 1716. De tots aquests decrets, l'únic que feia referència a la llengua era el català, que prescrivia que "*las causas de la Real Audiencia se substanciarán en lengua castellana*" (Ferrer, 1986: 16). Tot i això, com assenyala aquest mateix autor (1986: 10), la persecució de l'idioma es produiria '*de facto*' a tot l'àmbit lingüístic, perquè la pèrdua de les lleis i institucions pròpies va permetre la posada en marxa d'una sèrie de mesures castellanitzadores que explica amb detall.

Ara bé, mentre tot això ocorria en l'àmbit civil, què succeïa en l'àmbit eclesiàstic? Perquè no hem d'oblidar que, al segle XVIII, es tractava de dues administracions perfectament diferenciades. De fet, en el cas d'Aragó i València, el 7 de setembre de 1707 Felip V signà una Reial Cèdula mitjançant la qual conservava la concòrdia establerta entre la reina Leonor i Gregori XI, amb la qual cosa es mantenia la independència de l'administració eclesiàstica tot i el decret de Nova Planta (Peset, 1975: 249-250). Situació que resultaria incòmoda per a les pretensions regalistes, raó per la qual el 17 d'abril de 1716 el monarca signava una altra Reial Cèdula, mitjançant la qual reinterpretava la disposició anterior (Peset, 1975: 256-257).

Puc imaginar que a Catalunya i Mallorca la situació seria similar, a grans trets. Tot i que, com explica Bonet (1984: 45-59), en el Principat es va produir una fulminant i traumàtica substitució de l'episcopat i alt clergat, a més de la creació de la Universitat de Cervera, que acumulà tots els drets i privilegis que van perdre les anteriors institucions acadèmiques. Amb tot, conclou que:

---

⁵² Vegeu Llabrés (1989: 561-562) o Canet (2007: 94).

⁵³ Segons Ferrer (1986: 9), en el cas de la Catalunya Nord, la persecució va començar abans, en 1682 i 1700.

"sempre l'Església catalana de base pastoral resistí amb l'ús i la defensa de la llengua nativa com a element fonamental de la vida pastoral. En les relacions pastorals entre l'Església i el poble fidel, trobem sempre el manteniment del català en la creació i utilització de les principals vivències religioses dels cristians: rituals, catecismes i predicació són els medis institucionals per a aconseguir-ho" (1984: 101).

Com veiem, Bonet cita els rituals com un dels "medis institucionals" (important adjectiu, com després comente) que va servir per al manteniment del català. Un medi que, en tot l'àmbit lingüístic, es va lliurar de les tensions i convulsions lingüístiques que sí van afectar, per exemple, a predicació,⁵⁴ els catecismes⁵⁵ o la redacció dels llibres parroquials.⁵⁶

En el cas dels rituals, el català va continuar tenint, poc dalt o baix, la mateixa presència que abans. Tot i que és cert que en els rituals valentins trobem un canvi significatiu: la introducció del castellà a partir del ritual de 1746, on es justifica dita introducció dient que ambdues llengües *utraque enim juxta tractuum, locorumque diversitatem in hac Dioecesi familiaris est* (Canet, 2007: 97-99). Els textos en valencià eren introduïts com a *lingua vulgari* o *lingua vernacula*, i, a continuació d'aquests la traducció en castellà, introduïda com a *lingua hispana*.

Malgrat tot, el català va continuar present a tots els rituals de l'àmbit lingüístic fins 1939.⁵⁷ Sorteant imposicions castellanistes tan fortes com la famosa Reial Cèdula d'Aranjuez de 23 de juny de 1768 o les reials cèdules relatives a l'*Imprimatur* dels llibres litúrgics que va signar Carles III el 20 d'abril de 1773 i l'1 de gener de 1778 (Bonet, 1984: 100-112).⁵⁸ Raó per la qual Bellavista (1989: 290) proclama que els rituals constitueixen un testimoni de supervivència lingüística davant l'absolutisme borbònic del segle XVIII.⁵⁹ I en el mateix sentit, Seguí (1994: 52) conclou que els textos catalans continguts als rituals mallorquins representen "una mena de mur de contenció" enfront de la progressiva penetració del castellà com a llengua dominant a l'illa, i fins i tot enfront de "l'assumpció de la mentalitat lingüística imperial castellana, arrasadora de les diferències culturals".

---

⁵⁴ Vegeu Bonet (1984: 68-77) per al cas català, Pitarch (2001) per al valencià, i Llabrés (1989: 565-567) per a Mallorca.

⁵⁵ Vegeu Bonet (1984: 114-130) per al cas català, Cegarra (1970) per al valencià, i Amengual (1991) per a Mallorca.

⁵⁶ Vegeu Bonet (1984: 64-66) per al cas català, Pitarch (1980) per al valencià, i Llabrés (1989: 565-567) per a Mallorca.

⁵⁷ Així ho diu Comas (1981: 415), en l'apartat que li dedica als rituals: "continua també essent el català la llengua bàsica de la litúrgia, la llengua dels rituals, de les consuetes i dels sacramentaris".

⁵⁸ Que, segons Bonet (1984: 106), es van poder salvar gràcies al suport legal que donava el decret *De editione, et usum sacrorum librorum*, de la sessió V de 1546 del concili de Trento. El qual podia ser invocat per l'episcopat en virtut de la independència jurídicoadministrativa a què he fet referència abans.

⁵⁹ Opinió reproduïda per Parés (1996: 378).

6.5.- Importància lingüística i sociolingüística dels textos catalans presents als rituals

Els textos en català presents als més de 70 rituals identificats tenen un valor filològic extraordinari,⁶⁰ perquè en ells conflueixen, i se sumen, tres grans factors, cadascun dels quals sobradament important per ell mateix.

El **primer factor** ja va ser posat de manifest per Marian Aguiló fa cent anys (1923: 44 i 92-93). Com hem vist anteriorment, el mallorquí va dedicar cinquanta pàgines del seu catàleg a aquests llibres, una extensió que ell mateix reconeixia "*que á muchos ha de parecer larga en demasía*", i es justificava dient que el motiu que el va dur a estendre's tant "*ha sido el deseo de aprovechar la todavía no aducida prueba tocante á la unidad de la lengua catalana, que este grupo de libros puede anticiparnos*" (1923: 92). De fet, tota la introducció que fa a la secció dels rituals és una crida sobre la importància lingüística d'aquests. Crida que emana d'un interès filològic que reconeix explícitament: "*nuestro deseo, al entresacar de los mismos varios retazos en lengua catalana, es puramente filológico*" (1923: 44).

El mallorquí centra l'esmentada importància en el fet que els textos catalans continguts als rituals, que tenen una extensió considerable⁶¹ i un contingut molt similar, s'han generat de forma més o menys independent, en tretze zones disperses de l'àmbit lingüístic català... al llarg de cinc segles, ininterrompudament. La qual cosa, per a ell, constitueix una prova irrefutable de la unitat de la llengua i una font privilegiada d'informació filològica. Aquestes són les seues paraules:

"Creemos que la comparación concienzuda de la parte que contienen, escrita en nuestro romance, bastaría por si sola para resolver casi todas las cuestiones y dificultades que se han suscitado en el cultivo y manejo de esta lengua, y zanjaría las dudas que puedan promoverse acerca de su unidad en todas las provincias y antiguos reinos en que es hablada. Redactado el texto catalán de estos distintos ordinarios (en cuanto a su forma o lenguaje) con completa independencia unos de otros, varios en apartadas diócesis, y todos sin mira alguna literaria ni más anhelo que el de hacerse entender de todas las clases de la sociedad, y principalmente de los menestrales y aldeanos de los respectivos obispados, son, a nuestro ver, testimonios irrecusables que, consultados sin prevención, pueden constituir juntos una especie de autoridad casi académica, toda vez que falta ésta al malogrado idioma catalán" (Aguiló, 1923: 44).

A aquest aspecte tan destacable, encara cal sumar un **segon factor**, que té a veure amb el valor sociolingüístic d'aquests textos. No hem de perdre de vista que, durant cinc segles, aquests rituals

---

⁶⁰ Que han posat de manifest pràcticament tots els autors que s'hi han acostat des d'una òptica lingüística. Com a exemple podríem citar De Puig (2007: 855) que diu que, en el cas dels rituals, s'hi afegeix "l'interès lingüístic, per tal com la llengua catalana hi té un lloc rellevant", o Feliu (2006: 28) que afirma que tots els fragments catalans del ritual de Girona 1502 "tenen, en el seu conjunt, un gran interès pel model de llengua que ofereixen". A banda de molt altres exemples que ja he citat.

⁶¹ El ritual valentí de 1514, per exemple, té 3.448 paraules en català (= 16.645 caràcters, sense espais). I això sense comptar les 6.518 paraules (30.605 caràcters, sense espais) de l'*Ars bene moriendi* que dit ritual incorpora entre els folis 106v i 115v.

han estat presents, d'una manera o altra, en totes i cadascuna de les parròquies de l'àmbit lingüístic català. Presents, a més, d'una forma molt activa, perquè eren llibres utilitzats en multitud d'actes socials: batejos, bodes, exèquies, anuncis de les festivitats del calendari,⁶² uncions i comunions de malalts... De tal manera que no és desproporcionat afirmar que la pràctica totalitat dels i les catalanoparlants que han viscut entre el segle XIV i el segon terç del XX, han escoltat, en multitud d'actes públics, les paraules dels textos en llengua vernacle continguts als rituals. Amb aquestes paraules es van casar,⁶³ van batejar als seus fills /les seues filles, van ser enterrats/des, van rebre la unció (o la comunió) si estaven malalts, es van assabentar de les festivitats del calendari, etc. La qual cosa suposa un abast sociolingüístic immens. Cap altre text català ha estat tan llegit, recitat o escoltat com els textos continguts als rituals de sagraments... ni de lluny.

Per si tot això no fora prou, el rituals encara encara sumen un **tercer factor**, en aquest cas sociolingüístic, que té a veure amb el grau d'autoritat que els acompanyava. En efecte, llevat del breu moment inicial de les primeres edicions impreses, els bisbes i arquebisbes diocesans estaran darrere de totes i cadascuna de les successives edicions; sancionant les mateixes amb el seus noms i escuts episcopals... amb tot el prestigi social que això comportava. Aquest fet hui pot semblar poc transcendent, però hem de posar-nos en el context d'èpoques de cristiandat; sobretot en els segles XVIII i XIX, després dels decrets de nova planta i les mesures castellanitzadores de l'absolutisme borbònic. Imaginem l'estatus social que podia suposar l'escut episcopal d'un arquebisbe metropolità apadrinant o beneint uns textos en català en eixe context tan difícil per a la nostra llengua. ¿Hi ha algun altre espai social en el que el català poguera gaudir de l'acompanyament d'un estatus similar en aquestes centúries? A mi no se me n'ocorre cap.

Així, no és casualitat que Josep Pau Ballot, al "Prefaci" de la seua *Gramàtica i apologia de la llengua catalana*, de 1814-15, invocara com un dels títols d'honor del català el fet d'ésser la llengua dels rituals:

"Además, los rituales de todos los obispos de Catalunya son en lengua catalana; las fiestas, días de jejuni i celebraciones de misas i aniversaris en las parroquias se publican en català; en català és l'exhortació que es fa quan s'administren la major part de sagraments; i en català, finalmente, s'ensenya i explica la doctrina cristiana" (Comas, 1981: 415).

---

⁶² Cal tindre en compte que durant molts segles el poble s'assabentava de les festes de l'any precisament per aquests anuncis que es feien des de la trona (Seguí, 1994: 24).

⁶³ Literalment, perquè la fórmula de consentiment, en català, és la forma mateixa del sagrament (ja ho hem vist).

7.- Els primers rituals de sacraments, impresos, de l'àmbit lingüístic català

7.1.- El pas dels rituals manuscrits als impresos

Pel que sembla reflectir-se dels pocs exemplars manuscrits que han arribat fins a nosaltres, aquests eren una mena de quadern, copiat per cada sacerdot a base del ritual d'algun altre company veí (Parés, 1996: 379). Amb el descobriment de la impremta, la història del ritual enceta un nou camí, que comença amb una breu etapa, caracteritzada per l'absència de referències a intervencions episcopals.⁶⁴ Els primers rituals impresos mantenen una certa continuïtat amb la dinàmica dels manuscrits, on la iniciativa continua en mans dels preveres copistes (o de la nova figura de l'impressor), tot i que aprofitant els avantatges que oferia el nou descobriment. D'aquesta etapa és el ritual de Barcelona de 1501 (el més antic que es conserva), amb els consells ministerials i devocionals que l'autor, el prevere Pere Ponsa, dona als sacerdots novençans, futurs destinataris del seu llibre;⁶⁵ o fins i tot el ritual d'Urgell de 1536, que encara és d'iniciativa privada, atès que no s'hi troba cap intervenció episcopal explícita. En aquests primers rituals impresos podem trobar diversos ritus que posteriorment passen a ser exclusius del missal, segurament pel fet que les esglésies menudes tenien dificultats econòmiques a proveir-se de sacramentaris i missals, que eren volums més extensos i costosos (Parés, 1996: 378).

Passada aquesta breu etapa, la intervenció dels bisbes serà cada vegada més patent, posant-hi els seus escuts episcopals o, més endavant, prologant i decretant el llibre amb el seu propi nom. Una altra característica de la nova etapa serà l'augment de les notes doctrinals i morals que, en certa manera, converteixen els rituals en manuals de pastoral.⁶⁶ Així com la tendència a presentar el volum dividit en llibres i capítols (Parés, 2002: 52). De fet, en l'evolució dels rituals s'aprecia la influència progressiva del *Rituale romanum* promulgat per Pau V en 1614, amb una lenta, però constatable, assimilació al mateix en detriment dels ritus propis (Parés, 1996: 383).

I tot això sense oblidar la "qüestió de la llengua" que l'era de la impremta posa damunt la taula, desencadenant que erudits de tota Europa reflexionen sobre la validesa de les llengües vulgars com a llengües de cultura (Feliu, 2006: 28).

---

⁶⁴ Parés (2002: 50-51) parla de tres moments, atès que fa una diferenciació entre copistes preveres i editors. Tot i que ell mateix assenyalava la doble condició de Pere Ponsa (prevere i editor), amb la qual cosa la distinció resulta difícil de sostindre, al meu entendre.

⁶⁵ Literalment: "*ad utilitatem novitiorum posui sequentes orationes quae sunt ad devotionem volentis celebrare missam*". És a dir, pràcticament el mateix que venien fent els seus predecessors quan copiaven el ritual d'un prevere veí, però fent ús del nou invent.

⁶⁶ "Llibres mixtos de celebració, de pastoral i de catequesi" diu Parés (1996: 383). Qui explica aquest fet en la probable influència que, arreu d'Europa, va adquirir el *Liber sacerdotalis* de Castellani de 1523, al que posteriorment se sumarien les recomanacions i disposicions del concili de Trento (1545-1563).

7.2.- Confecció material dels primers rituals impresos de l'àmbit lingüístic català

Pel que fa als ritus pròpiament dits, tots els rituals de l'àmbit lingüístic català s'adscriuen als usos i costums tarraconenses. És a dir, que en els distints concilis provincials i sínodes diocesans es manaven observar determinades tradicions i fórmules que han acabat configurant aquest ritu propi. El qual, segons Franquesa (1958: 256), tindria els seus orígens llunyans allà pels segles IX-X, quan es va produir la barreja d'elements romans i visigòtics en adoptar-se la litúrgia romana (franca) als territoris de la Marca Hispànica que depenien de la metròpoli de Narbona.⁶⁷ I en el mateix sentit apunta Altés (2011: 30), que parla d'una tradició litúrgica pròpia "d'encuny catalanonarbonès". Aquest influx tarraconense en la conformació dels ritus de la resta de diòcesis de l'àmbit lingüístic català no es va veure alterat ni tan sols per l'elevació a arquebisbat de la seu valentina, l'any 1492. De fet, Sustaeta (1958-tes: 115) afirma que, llevat de xicotets detalls, hi ha una completa dependència dels rituals valentins de 1514 i 1527 respecte al tarraconense de 1530. I conclou que *"el influjo tarraconense dejará huella indeleble en el Ritual valentino a pesar de las transformaciones que en el correr de los años experimente. La Iglesia ilustre de Tarragona cumplió así su oficio de madre y maestra"*.

Però una cosa són els ritus emanats de les disposicions conciliars i de la tradició, i una altra la confecció material dels rituals. És a dir, què es porta a la impremta i què s'omet, com es configuren els textos i els apartats, en quin ordre, etc. La persona encarregada de l'elaboració física del ritual (ja siga l'impressor, un prevere o un bisbe) havia de decidir si reproduïa íntegrament un ritual prèviament existent, o si feia una reelaboració més o menys pròpia basant-se en altres models.⁶⁸ Per aquesta raó és ben probable que certes seccions d'un ritual puguen retrobar-se en rituals posteriors, ja siguen de la mateixa diòcesi o d'altres (i això és el que fa que aquest fenomen tinga cert interès filològic). La qual cosa permet certa traçabilitat per intentar arribar a la "Font Q" (prenent el símil, ja clàssic, dels estudis bíblics). En definitiva, seguir el rastre per determinar 'qui copia a qui'.

Els estudis d'Altés (2011: 23-30) sobre el ritual de Tarragona de 1530 confirmen aquesta hipòtesi. El benedictí arriba a la conclusió que l'esmentat ritual va marcar, a Catalunya,⁶⁹ un punt d'inflexió respecte als rituals anteriors, que bàsicament eren edicions impreses dels ordinaris medievals manuscrits. Llegint el títol i el colofó de l'ordinari tarraconense es comprova que la intenció era oferir

---

⁶⁷ Al segle XII, després del període d'ocupació andalusí, Tarragona va anar recobrant pes i prestigi, fins recuperar la dignitat de seu metropolitana i primada; esdevenint una arxidiòcesi pròpia i totalment emancipada (junt amb la seua corresponent província eclesiàstica) de l'arquebisbe metropolità de Narbona.

⁶⁸ Per exemple, segons Sustaeta (1958: 211), l'arquebisbe valencià Joan de Ribera, en elaborar el ritual de 1592, té davant els anteriors rituals valentí i toledà *"y ha elegido con gran libertad, el que más le convenia; y ha llegado en ocasiones a separarse de ambos"*. I en termes molt similars s'expressa Seguí (1994: 23) quan diu que mossén Joan Font, l'encarregat de confeccionar el ritual de Mallorca de 1516, *"es basà en els rituals barcelonins de 1501-08"* (després ho veurem).

⁶⁹ Que és el seu àmbit d'estudi. Com després veurem, fora del Principat ja hi havien rituals on també es detecten els elements característics del punt d'inflexió que menciona Altés.

un conjunt molt complet i editat amb cura. Per a la qual cosa s'enriqueix amb diversos textos, donant lloc a seccions noves com ara introduccions i apèndixs als ordres sacramentals (de caràcter teològic, jurídic i pastoral), així com també un *ars bene moriendi* en català. Altés considera que aquestes millores van convertir el ritual en "un llibre litúrgic de referència a Catalunya" (2011: 30). Afirmació que es desprèn d'un interessant exercici previ (2011: 28-29), en el que rastreja els elements que van ser manlevats al ritual de Tarragona, constatant la influència d'aquest en els ordinaris catalans impresos fins a l'any 1567;⁷⁰ particularment en els d'Urgell 1536, Vic 1547, Urgell 1548, Girona 1550 i Lleida 1567 (en menor mesura). Uns elements que, atenció, ja estaven presents al ritual de València de 1514.⁷¹ La qual cosa, a banda d'ampliar el rastre de traçabilitat d'aquests,⁷² demostra que no hi havia cap inconvenient en aprofitar les millores que ofería el ritual d'una altra diòcesi, fins i tot encara que foren de províncies eclesiàstiques distintes. De fet, tenim altres exemples de traspassos de fronteres provincials: la influència del ritual de València de 1527 en el de Lleida de 1532 que aprecia Altés (2011: 28), i el cas abans esmentat de mossén Joan Font i Roig, que es va basar en els rituals barcelonins de 1501 i 1508⁷³ per a preparar el ritual de Mallorca de 1516 (Seguí, 1994: 23).

Tornant al ritual tarraconense de 1530, és important prendre en consideració el bot qualitatiu que suposa, pel que fa a l'ús del català. La llengua vulgar ja era present en els rituals anteriors, però, segons Altés (2011: 23-24), en aquest s'hi fa encara més patent en esdevindre l'única llengua vehicular en les catequesis, les monicions, les preguntes i els diàlegs entre els fidels i el sacerdot. Alguns d'aquests elements es presentaven en forma bilingüe (llatí-català) en els rituals anteriors, i alguna vegada, fins i tot, amb la recomanació d'utilitzar el llatí si el receptor del sagrament en sabia (*si autem patiens fuerit litteratus linguam latinam poterit interrogari*). Bot qualitatiu que, segurament, ja és present en rituals anteriors d'altres províncies eclesiàstiques (València 1514, Mallorca 1516 i València 1527), però no puc assegurar-ho, caldria fer les comprovacions pertinents.

---

⁷⁰ Influència que, en alguns casos, arriba a través del ritual d'Urgell de 1548 (Altés, 2011: 30).

⁷¹ L'àmbit d'anàlisi d'Altés són els rituals del Principat, però si fem una mirada atenta a l'ANNEX 02 veurem que tots els elements assenyalats pel benedictí ja estan presents a València 1514. Les *Tres prohemiales doctrine curatis admodus necessarie* (f. I-VIIv), en el ritual valentí estan als folis 2v-8v; els *Cassus occurrentes in baptismo* (f. XXXVIII), en el ritual valentí estan als folis 47v-56r; les *Regule de sacramento penitentie confessoribus et penitentibus valde necessarie* (f. LIIv-LXI), en el ritual valentí estan als folis 79r-84r; l'*Ordo ministrandi Corpus Christi* (f. LXXv-LXXIIv), en el ritual valentí està als folis 85v-93v; l'*Ars bene moriendi* (f. LXXXIX-CII), en el ritual valentí està als folis 102v-115v; l'*Officium albatí* (f. CXIIv-CXVII), en el ritual valentí està als folis 132v-133r; el *Modus expellendi nubes et tempestates* (f. CXLIII-CXLV), en el ritual valentí està als folis 145v-146r; el *Solemnis et communis modus expellendi nubes et tempestates* (f. CXLVv-CXLVI), en el ritual valentí està als folis 146r-146v; els *Tria consilia seu remedia pro coniugibus ligatis maleficio seu arte demonis* (f. CXLIV), en el ritual valentí estan als folis (f. 148v-149r); l'*Ordo ad benedicendum et exorcizandum fructus contra locustas brucum et omne animal corrosivum* (f. CLIII), en el ritual valentí està als folis 146v-147r; l'*Ordo expellendi demones* (f. CXLVI), en el ritual valentí està als folis 139v-145v.

⁷² I faltaria comprovar si aquests elements també estan presents als rituals de Mallorca 1516 i València 1527.

⁷³ Cal tindre en compte que, ben probablement, quan eixiria de la impremta el ritual valentí de 1514 el treball del domer mallorquí estaria ja pràcticament acabat (o acabat del tot).

8.- Un tast d'anàlisi comparativa sincrònica

A partir de l'edició diplomaticointerpretativa dels textos en català presents al ritual de València de 1514, que pot consultar-se a l'ANNEX 01, seguidament s'ofereix una succinta comparativa entre l'esmentada transcripció i els estudis filològics de què disposem: les observacions filològiques fetes per Feliu (2006: 33-37) respecte als textos catalans del ritual de Girona de 1502, i les observacions filològiques de Seguí (1994: 30-37) respecte als textos catalans del ritual de Mallorca de 1516. Tot això, naturalment, després de la pertinent descripció de cadascun dels esmentats rituals.

8.1.- Breu descripció del ritual de Girona de 1502 i dels seus textos en català⁷⁴

Aquest ritual porta per títol *Ordinarium sacramentorum, benedictionum et aliarum rerum a sacerdote animarum curam regente agendarum, secundum sacrosancte Gerundensis ecclesiae ritum*. Segons indica el colofó, va ser imprès a Perpinyà per Joan Rosenbach, finalitzant dita impressió el 8 de juliol de 1502. Com hem explicat abans, només es coneixia un exemplar, ara en lloc desconegut, que va ser fotografiat per Miquel dels Sants Gros i posteriorment editat, en base a dites fotografies, per Marquès (2006). Exemplar al qual li falta el foli I i la major part del II (Marquès, 2006: 16).

Marquès (2006: 9) descriu aquest ritual com un volum senzill, "gairebé la meitat del que feu el bisbe Margarit en 1550". I Odriozola, a l'entrada 502bis, especifica que té un total de 142 fulls, en quart. Marquès (2006: 16-17) explica que el treball d'impremta degué efectuar-se amb un cert desordre, atès que hi ha tres parts molt diferenciades entre elles: els folis 1-66 que tenen registres en minúscula i 20 línies tirades per pàgina; els 32 fulls no numerats que tenen registres en majúscula i 32 línies per pàgina, i els 44 folis finals que tornen a les 20 línies per pàgina. El resultat d'això és una certa falta de sistematització. A la primera part tenim el baptisme, el matrimoni (que inclou el canon de la missa), l'extremunció i l'absolució dels excomunicats; a la segona la comunió, el viàtic, els salms penitencials, l'anunci de les festes, les benediccions i un resum del catecisme titulat *speculum fidei*; mentre que el conjunt final està dedicat a ritus funeraris.

Pel que fa als textos en català, Feliu (2006: 27-28) assenyala que els més extensos són els de les "pregàries de la trona", que inclouen l'anunci de les principals festes, i també els del viàtic, amb un caràcter estrictament didàctic i d'admonició. Hi ha altres textos, molt més curts, sovint intercalats entremig de les fórmules llatines que, en formar part explícitament del ritus sacramental, prenen un caire diferent, més pròpiament "ritual": els diàlegs de la cerimònia del matrimoni, l'interrogatori del malalt en administrar-li l'extremunció, o l'oració anomenada "testimoni" en la part exequial.

---

⁷⁴ L'Ordinari de Girona de 1502, imprès tot just un any després del de Barcelona, de l'inici del volum no en podem dir res perquè manca la portada i el primer foli.

8.2.- Breu descripció del ritual de València de 1514 i dels seus textos en català

Aquest ritual porta per títol *Ordinarium de ministracione sacramentorum secundum consuetudinem alme metropolitane sedis Valentine*. Imprés a València per Joan Jofré l'any 1514, consta de 150 folis numerats, en quart. Segons Sustaeta (1991: 368) un autor desconegut⁷⁵ degué recopilar elements a partir de versions anteriors. Com es pot veure a l'ANNEX 02, en aquest ritual s'insereixen consideracions teològiques i jurídiques sobre l'administració dels sagraments, juntament amb disposicions sinodals,⁷⁶ la butlla *In Cena Domini*, la butlla de Sixt IV sobre les "dècimes" i la declaració d'Eugeni IV sobre quan es deu combregar. A més d'un repertori detallat dels casos pràctics que poden ocórrer en l'administració de sagraments. Destacant la presència d'un *Ars bene moriendi* íntegrament en català, que ocupa 12 folis,⁷⁷ i que no torna a aparèixer en cap ritual posterior.

L'ordre que segueix aquest ritual és el següent: doctrines preliminars, benediccions, baptisme, matrimoni, penitència, viàtic, extremunció, ajuda per a benmorir, exèquies i exorcismes. I els textos en català que conté són: les advertències dominicals i oració del "jo confesse", preguntes preliminars i al·locució als padrins en la part del baptisme de xiquets, preguntes preliminars i consideracions al batejat en la part del baptisme d'adults, requeriment als assistents a les núpcies, requeriment als contraents, fórmula del consentiment i fórmula de consentiment per procurador, exhortació al malalt, exhortació eucarística i acte d'humilitat, exhortació final al malalt i al·locució als assistents en la part del viàtic, preparació espiritual del malalt i exhortació final al malalt en la part del sagrament de l'extremunció, juntament amb un art per ajudar a benmorir els malalts.

8.3.- Breu descripció del ritual de Mallorca de 1516 i dels seus textos en català

Aquest ritual porta per títol *Ordinarium de administratione sacramentorum cum pluribus additionibus adeo necessariis secundum ritum alme sedis maoricensis*. Imprés a València per Joan Jofré l'any 1516, consta de 150 folis numerats, més 8 al principi i 1 al final sense numerar, en quart. Segons explica Seguí (1994: 22-23), fou manat publicar pel bisbe Rodrigo Sánchez de Mercado (1511-1530) i preparat pel domer de la Seu Mn. Joan Font i Roig, qui també es va encarregar de l'edició d'altres llibres litúrgics diocesans. Font es va basar en els rituals barcelonins de 1501 i 1508 i en els usos tradicionals mallorquins, i pretenia corregir els abusos derivats de les diverses recensions de sagraments usades en la diòcesi (foli lv.), que aleshores comprenia també Menorca.

---

⁷⁵ Qui escriu com a colofó: "*mandato et favore reverendorum dominorum capituli dicte sedis consilioque et industria aliquorum sacri eloquii paritessi morum interpretum et quorundam venerabilium presbitorum admodum expertorum*".

⁷⁶ Com les del sínode del bisbe Ramon Despont, sobre celebracions d'exèquies; i una altra disposició del sínode de Jaume d'Aragó, celebrat el 24 de gener de 1370, sobre el sagrament de la penitència.

⁷⁷ I que és diferent a un altre *Ars bene moriendi* manuscrit, atribuït (segons indica una nota marginal) al sínode de 1432 d'Alfons de Borja.

Segons Seguí (1994: 23-28), els textos en català que presenta són: indicacions sobre el calendari, el baptisme, el matrimoni, la unció dels malalts, la comunió als malalts i als penitents, el viàtic, les oracions dels fidels i exhortacions diverses.⁷⁸ En eixes seccions les rúbriques també solen estar en català, molt probablement per facilitar la tasca dels preveres que no sabien prou llatí. A la resta del ritual les rúbriques estan en llatí.

8.4.- Comparativa de l'anàlisi lingüística de Girona 1502 amb València 1514

La comparativa que seguidament s'ofereix segueix l'esquema de l'anàlisi de la morfologia i la sintaxi del ritual de Girona de 1502 que fa Feliu (2006: 33-37).⁷⁹ Advertència metodològica: els textos transcrits del ritual valentí de 1514 que figuren als distints requadres se citen mitjançant un parèntesi que indica la foliació original dels esmentats fragments; mentre que els textos del ritual gironí de 1502 no tenen cap referenciació, atés que la mateixa no figura a l'estudi de Feliu.

La flexió dels elements nominals

	Girona 1502	València 1514
Pervivència del nominatiu llatí	Els mots <i>Déus, Sényer</i> i <i>mossènyer</i> ⁸⁰	No apareixen
Manteniment del gènere etimològic (arcaisme)	<i>la arbre de la sancta vera creu</i>	Apareix apostrofat (masculí?): <i>l'arbre de la sancta vera creu</i> (87v)
Flexió de nombre, quan usa un suport vocàlic neutre per a un plural masculí	<i>perdonau... a tots aquelles que us han agreviat?</i>	No apareix. En canvi: <i>perdonau e demanau perdó als absents e presents</i> (89r)
Manteniment del fonema final -n en els mots proparoxítons llatins	<i>hòmens, órdens</i>	No apareix cap plural d'home, ni tampoc d'orde/ordre

Adjectius possessius

	Girona 1502	València 1514
Formes tòniques clàssiques femenines	<i>mia, tua, sua</i>	<i>la mia culpa</i> (27r), <i>la tua santa creu</i> (95r), <i>la sua vigília</i> (26v)
Formes àtones per al plural	<i>nòstron i vòstron</i> ⁸¹	No apareixen

⁷⁸ En canvi, aquest ritual no té cap compendi de la Doctrina Cristiana en vulgar, com els rituals posteriors (Seguí, 1994: 22).

⁷⁹ L'estudi lingüístic de Feliu és més complet. A banda de l'anàlisi de la morfologia i la sintaxi, també examina les grafies i realitzacions fonètiques (30-33), així com el lèxic i la fraseologia (37-39). Jo he optat per centrar-me únicament en l'anàlisi de la morfologia i la sintaxi, per dos motius: per l'extensió del present treball i per coincidir amb Seguí (1994), que 'només' analitza aquests aspectes en el cas dels rituals mallorquins (realment Seguí també aborda la qüestió lèxica en un xicotet apartat titulat "paraules que donen informació lingüística", però d'una forma bastant diferent al treball de Feliu, amb la qual cosa la comparativa no aportaria massa, trobe).

⁸⁰ Que, segons Feliu (2006: 33), procedeixen dels nominatius DEUS i SENIOR, i habitualment es consideren una mena de relíquia de la declinació simplificada del llatí vulgar, només atestada en textos arcaics de l'àrea catalano-occitana.

⁸¹ Que, segons Feliu (2006: 33), presenten també un aspecte "molt reculat (a tocar dels llatins NOSTRUM i VESTRUM), sobretot pel manteniment de la nasal final".

Ús regular del possessiu de més d'un posseïdor	<i>lur</i> ⁸²	No apareix

Quantificadors i determinants

Quantificador <i>negun</i>	Apareix	No apareix. En canvi: <i>sens la qual nengú creent en altra ley</i> (37v)
Forma <i>tala</i> com a femení de l'indefinit <i>tal</i>	Apareix	No apareix
L'article masculí és <i>lo/los</i>	Apareix. Només en algunes contraccions amb la seua forma reduïda (del) es fa present la forma actual de l'article	<i>lo bací dels pobres</i> (26v), <i>tots los sants</i> (27v) Només apareix un 'el' no elidit: <i>vos pregue me perdoneu, el pregueu haja misericòrdia de mi</i> (89r)

Paradigmes pronominals

	Girona 1502	València 1514
Pronom personal tònic <i>nós</i>	<i>a nós e a tots los crestians</i> (85v) ⁸³	No apareix
Forma àtona <i>vos</i>	<i>vos vé a visitar, vos man fer, vos perdó</i>	<i>vos pregue me perdoneu</i> (89r)
Forma àtona <i>lurs</i> ⁸⁴	<i>Déus lurs trameta</i>	No apareix

Relatius

	Girona 1502	València 1514
Utilització flexiva del pronom <i>qual</i>	<i>les quales</i>	No apareix
Alternança <i>açò/assò</i> i <i>ço/so</i>		No hi ha alternança
Conjunció temporal <i>com</i>	<i>com vindrà lo jorn de judici, com Jesucrist (sic) fon pres, com lo rebreu</i>	Molt poc usual. Només: <i>Perquè deveu creure que, com lo prevere, en persona de Jesucrist, ha pronunciat sobre la hòstia aquelles sagrades paraules</i> (89r)

La flexió verbal⁸⁵

	Girona 1502	València 1514
Present d'indicatiu, 2a pers. pl. terminació -ts ⁸⁶	<i>creets, al costat de creeu</i>	No apareix
Present d'indicatiu, 1a pers. sing. sense desinència	<i>ador-te, beneesch-te, prechvos, coman</i>	<i>Ador-te, Senyor, y beneixch-te</i> (88v) <i>dich la mia culpa</i> (27r)

⁸² Que, segons Feliu (2006: 33), en la versió del *Ritual* de 1550 ja serà sistemàticament substituït per *el seu, la seva*, etc.

⁸³ Exemple aportat per mi (per això hi ha referència de foliació). No apareix a Feliu (2006: 33).

⁸⁴ Segons Feliu (2006: 33-34) procedent d'ILLORUM, per al datiu plural, que els manuals de gramàtica històrica consignen com una forma a penes documentada, que ben aviat va confluir amb la de l'acusatiu masculí plural, molt semblant fonèticament, i va desaparèixer.

⁸⁵ Segons Feliu (2006: 34), la flexió verbal, en general, s'ajusta bastant al paradigma català clàssic o medieval.

⁸⁶ Que, segons Feliu (2006: 34), "els lingüistes consideren postergada ja des del segle XIII!".

		<i>yo crech e loe tot ço</i> (37r) <i>no tinch tal disposició</i> (91r) <i>coman la mia ànima</i> (89v)
Formes sense la semivocal que evita l'hiat	<i>jahen, dien, vehé</i>	No apareixen les paraules, ni tampoc les formes verbals
Gerundis sense resoldre els hiats d'aparició romànica	<i>fahent, vahent</i>	<i>creent tostemps tot ço</i> (102r)
Alteració en les terminacions	<i>pregem-lo</i> , en lloc de <i>pregam</i>	<i>el pregueu haja misericòrdia de mi</i> (89r) Normalment està en futur: <i>Pregarem sa majestat</i> (91r)
Absència de les velaritzacions analògiques al present de subjuntiu	<i>vulla, vullau</i>	<i>los me vulla perdonar</i> (27r) <i>Recordau-vos de alguna cosa que vullau dir en confessió?</i> (87r)
Pèrdua de la -n final en la 1a i 3a pers. sing. del present	<i>do, perdó</i>	Sempre <i>done</i> i <i>perdone</i>
Ús constant de l'increment incoatiu etimològic	<i>complexca</i>	No apareix cap increment incoatiu (ni -esca, ni -isca, ni -ixca)
Perfets forts al pretèrit perfet	<i>tramès, assech-se, pres, dix, trach-ne, vol</i>	<i>pres mort y passió en l'arbre de la sancta vera creu</i> (87v) No apareixen ni <i>tramès</i> , ni <i>assec</i> , ni <i>trasc</i> , ni <i>vol</i>
Formes molt arcaiques al pretèrit perfet	<i>volquist, prenguyst</i>	No apareixen. Per contra: <i>prengué mort y passió per nosaltres pecadors</i> (87r)
Alternança formes <i>fonch</i> i <i>fon</i>		No hi ha alternança. Només apareix <i>fon</i> (<i>fon verge en lo part</i> , 87v)
Imperfet d'indicatiu	Hi documentem tant <i>fahia</i> com <i>feya</i> , ⁸⁷ <i>podeva</i>	No apareixen
Futur simple	<i>offerreu</i> (atribuïble a la influència llatina)	No apareix
Condicional	<i>poriem</i>	No apareix, però tampoc la forma verbal
Participis antiquats	<i>tenguts, vengut</i> , ⁸⁸ <i>sofferides, rehemut i resemuts</i>	<i>contenguts en lo "Credo in Deum"</i> (33r), <i>Remut-me haveu, Senyor</i> (89v) No apareix ni <i>vengut</i> , ni <i>vingut</i> , ni <i>sofferides</i> , ni <i>rehemut</i> , ni <i>resemut</i> .

* No he considerat les formes verbals 'estranyes' que esmenta Feliu (2006: 35).

Trets sintàctics

	Girona 1502	València 1514
Verb ser com a auxiliar en la formació de temps compostos	<i>no so vengut</i>	<i>Obligats som, per caritat, pregar a nostre Senyor Déu</i> (90v), <i>són stats amonestats</i> (56v)
Partícules adverbials entre l'auxiliar i el participi	<i>segons haveu bé acostumat</i>	<i>lo que bé haveu acostumat</i> (26v)
Concordança amb el CD en els compostos amb <i>haver</i>	<i>Vosaltres, senyors e dones qui sou venguts..., haveu</i>	No apareix. Per contra: <i>Tots los qui haveu acompanyat lo cors preciós de Jesuchrist</i>

⁸⁷ Que, segons Feliu (2006: 34), es corresponen a dos estadis successius d'una evolució "que sempre s'ha considerat molt més moderna".

⁸⁸ Formes que, com *vengueren* o *venguésseu*, no han alterat encara la vocal del radical (Feliu, 2006: 35).

	<i>guanyats molts perdons e indulgències</i>	<i>haveu guanyat molts perdons</i> (90v)
Dita concordança s'estén al subjecte	<i>nostre mestre e salvador ha volguda pendre mort</i>	No apareix
Concordança en la construcció del gerundi	<i>los juheus... alegants que..., servants los seus manaments</i>	No apareix. Per contra: <i>articles de la sancta fe cathòlica, pertanyents a la humanitat sacratíssima de Jesús</i> (87r)
<i>Consecutio</i> divergent als usos actuals	<i>e qui lo contrari fahia, peccaria</i>	<i>e no fent-ho, pecareu gravíssimament</i> (33r)

Règims verbals

	Girona 1502	València 1514
Construcció intransitiva del verb <i>creure</i>	<i>Creets vós axí?</i>	No apareix. Per contra: <i>Creu-ho vós axí?</i> (89v)
Ús d' <i>haver</i> amb el valor d' <i>existir</i> i sense pronominalització	<i>En aquesta setmana no ha més festes</i>	Amb pronominalització: <i>Altres festes no y ha en la present semmana</i> (26v)
Preposicions distintes a les actuals en la construcció de predicats: 1- <i>nos havem a salvar, que jo us haja a manar</i> 2- <i>aprés lo part</i> (però, també, <i>aprés de la sua</i>) 3- <i>que féu tornar de aygua vi</i> 4- <i>sadollà cinch milia hòmens de dos pans e de dos pexos</i> 5- <i>som tenguts e obligats de venir</i>		1- <i>rebut a salvació de la sua ànima</i> (90v) 2- <i>aprés lo part</i> (87v), i també <i>aprés de la sua</i> (88r) 3- <i>haveu comés de aquella hora</i> (37r) ⁸⁹ 4- No apareix 5- No apareix

Ordre dels constituents en la frase

	Girona 1502	València 1514
Tendència a l'hipèrbaton per col·locar el verb al final, imitant la manera llatina	<i>volgué sanch escampar, aquest segle a jaquir</i>	<i>aquestos e molts altres ne pugau guanyar</i> (90v), <i>algun canònich impediment per que lo present matrimoni no-s degué fer</i> (56v)
Girant, si cal, les construccions perifràstiques	<i>segons que fet haureu, les ànimes que comanades los són, segons dit és</i>	No es giren les const. perifràstiques
Estalvi de determinants en sintagmes nominals	1- <i>cessant totes fahenes,</i> 2- <i>en la glòria de paradís,</i> 3- <i>pregarem per pau,</i> 4- <i>tots jorns són bons dies,</i> 5- <i>vehent natura humana en via de perdició</i>	1- <i>totes altres fantasies</i> (102r), 2- <i>sanctes e sanctes de paradís</i> (95r), ⁹⁰ 3- <i>No és manada guardar per sancta mare Sglésia</i> (26v), 4- No apareix, 5- <i>tota natura humana</i> (87v)
Absència freqüent de preposicions i conjuncions	1- <i>supplicau-lo sia a salvació de la vostra ànima,</i> 2- <i>començaren les gents conèxer e saber Jesucrist,</i> 3- <i>vengueren adorar,</i>	Únicament he localitzat aquesta absència d'article: <i>Tots dies son sants e festes als qui serven los sants manaments</i> (26v)
Ordenació dels clítics, quan	<i>yo·ls vos diré, atorgar·los</i>	Només apareix aquest: <i>dels que·m</i>

⁸⁹ Entenc que ambdós 'de' no tenen el mateix significat, però el reporte perquè la preposició que apareix al ritual de 1514 tampoc té l'ús actual.

⁹⁰ Aprofite per senyalar una fluctuació respecte al substantiu *paradís*: *sou stat desviat del camí real de parahís* (37v).

s'ajunten datius i acusatius	<i>m·eu, yo·l vos liura, qui·l nos ajuden a pregar</i> ⁹¹	<i>recorden e no·m recorden (27r),</i> I aquest de datiu i ablatiu: <i>donau-li·n grans laors e gràcies (87r)</i>
<i>Qui</i> amb funció de subjecte (fins i tot quan l'antecedent és femení)	<i>totes injúries e greuges qui·ns sien stades fetes, senyors e dones qui sou venguts, almoynes qui sien acceptables</i>	Apareix <i>qui</i> amb funció de subjecte, però sense antecedent femení: <i>als qui serven los sants manaments divinals (26v)</i> , ⁹² <i>Los qui haveu portat lum (90v)</i> ,

Construccions i girs peculiars

	Girona 1502	València 1514
Com + subjuntiu (calcant una típica estructura llatina)	<i>e com la sacratíssima verge Maria fos neta e pura, com siam de frèvol natura</i>	No apareix
Per a + infinitiu, amb el complement avantposat	<i>era vengut per lo humanal llinatge a rembre</i> ⁹³	No apareix
<i>Alt</i> amb valor adverbial	<i>alt en lo arbre de la sancta vera creu</i>	No apareix
Construcció partitiva dels quantificadors	<i>tanta de gràcia, vengueren tantes de lagostes</i>	No apareix
Interposició del quantificador en una perífrasi verbal	<i>e vol tant dir com aparició</i>	No apareix
<i>Algun/a</i> en frase negativa	<i>perquè... no haguessen alguna causa ni raó</i>	No apareix
Construcció condicional amb el verb ser posposat	<i>si cas era que..., si cas serà...</i>	No apareix

8.5.- Comparativa de l'anàlisi lingüística de Mallorca 1516 amb València 1514

La comparativa que seguidament s'ofereix segueix l'esquema de l'estudi morfosintàctic del ritual de Mallorca de 1516 que fa Seguí (1994: 30-37). Advertència metodològica: igual que abans, els textos transcrits del ritual valentí de 1514 que figuren als distints requadres se citen mitjançant un parèntesi que indica la foliació original dels esmentats fragments; en el cas dels textos del ritual mallorquí de 1516 els números entre claudàtors indiquen els paràgrafs assignats per Seguí a la seua edició.

L'article

	Mallorca 1516	València 1514
Determinat: <i>el</i>	Elidit: <i>L'altre any correrà [1]</i>	<i>l'arbre de la sancta vera creu (87r)</i>

⁹¹ Ordenació que, segons Feliu (2006: 36), s'ajusta a la pràctica clàssica i hui dialectal mallorquina.

⁹² "Tots dies són festes als que serven los manaments", en el ritual valentí de 1527 (foli 31r).

⁹³ Segons Feliu (2006: 37), aquesta construcció, ben arcaica, ha estat ben estudiada en referència a la prosa lul·liana (*per sarrains a preycar*).

Determinat: <i>lo</i>	Davant vocal: <i>Si en lo albarà no se n'hi fes menció</i> [5] Davant consonant: <i>Lo Pater noster</i> [4]	Davant vocal: <i>per lo amor e servici de Déu</i> (33r) Davant consonant: <i>lo "Pater noster"</i> (27r)
Determinat: <i>la</i> ⁹⁴	Davant vocal: <i>farà la unctió</i> [73] Davant consonant: <i>la religió cristiana</i> [3]	Davant vocal: <i>la Extrema Unctió</i> (90r) Davant consonant: <i>la sua preciosa sanch en preu de nostra</i> (87v)
Neutre	Sentit abstracte-generalitzador: <i>Direu la veritat del que sabeu, Diuen la veritat del que saben</i> [7]	No hi ha aquest sentit abstracte-generalitzador ⁹⁵

Pronoms personals

	Mallorca 1516	València 1514
Àtons: <i>nos</i>	Proclític: <i>Nos vulla trametre pau del cel</i> [50]	Proclític: <i>per sa misericòrdia, nos vulla col·locar</i> (88v)
Àtons: <i>vos</i>	Proclític: <i>Déu vos do la sua gràcia</i> [4] Enclític: <i>Plau-vos?</i> [11]	Proclític: <i>vos done lo sant Baptisme</i> (87v) Enclític: <i>vostre prenent-vos</i> (57v)
Àtons: <i>us</i>	Proclític: <i>Jo us interrogaré</i> [6]	Proclític: <i>us interrogaré dels articles</i> (87r)
Alternança reflexius <i>se/es</i>	<i>Se faria menció</i> [5] <i>No es puga celebrar</i> [6]	<i>N. dia se farà aniversari general</i> (27r) <i>no·s deja fer</i> (57r)
Alternança reflexius <i>me/em</i>	<i>Me confés a Déu</i> [16] <i>No em recorden</i> [16]	<i>me confesse a Déu</i> (27r) <i>dels que·m recorden e no·m recorden</i> (27r)

Possessius i demostratius

	Mallorca 1516	València 1514
Possessius àtons: <i>mon, son, mia, tua, sua</i>	1- <i>Jo do mon cos a vós</i> [9] 2- <i>del Senyor Bisbe o de son vicari</i> [68] 3- <i>Aporta la mia salvació</i> [32] 4- <i>Sia dita la tua paraula</i> [32] 5- <i>Vosaltres en persona sua</i> [3]	1- <i>Yo N., done mon cors a vós</i> (57r) 2- <i>ha promés son cors a altra dona</i> (57r) 3- <i>la mia culpa</i> (27r) 4- <i>en la tua santa creu</i> (95r) 5- <i>la sua glòria</i> (27v)
Possessius tòpics: <i>nostro, vostro, vòstren</i>	1- <i>Clam mercè a nostro Senyor Déu</i> [16] 2- <i>Prenc lo vostro per leal muller</i> [12] 3- <i>Haveu promès vòstren cos a altra dona?</i> [8]	No apareixen <i>nostro, vostro</i> ni <i>vòstren</i> : 1- <i>nostre senyor Déu omnipotent</i> (57v) 2- <i>e reeb lo vostre prenent-vos en ver marit meu</i> (57v)
Demostratius: <i>aquesta, tal, cascun</i>	1- <i>instruir aquesta creatura</i> [3] 2- <i>En tal cas</i> [6] 3- <i>Cascun dia per nostra vida</i> [31]	1- <i>aquesta infanta fillola vostra</i> (43v) 2- <i>en tal dia com de senta Maria</i> (87v) Cascun no apareix

Relatius

	Mallorca 1516	València 1514
Preposició <i>de + qui</i> (= cosa)	<i>Dels peccats que he fets [...] dels qui em recorden</i> [43]	No apareix aquesta formació. Per contra: <i>dels que·m recorden</i> (27r)

Desinències verbals

⁹⁴ Ítem aportat per mi (inclosos els exemples del ritual de 1516). Atés que hi ha una errada a Seguí (1994: 30).

⁹⁵ Bo, realment sí hi ha un cas: *vos deveu contentar del que Déu fa*, però està en la part de l'*Ars bene moriendi* (concretament al foli 107r), que no figura a l'ANNEX 01.

	Mallorca 1516	València 1514
Present d'indicatiu: 1a persona sing.	1a conjugació: -Ø/-e 1- <i>Clam</i> [16] ⁹⁶ 2- <i>liure</i> [32] ⁹⁷	1a conjugació: -Ø/-e 1- <i>vull me doneu lo sant Baptisme</i> (37v) 2- <i>amoneste a tots vosaltres</i> (56v)
Present d'indicatiu: 1a persona sing.	Caiguda consonant final del radical pur 1- <i>Jo do mon cos a vós</i> [10] 2- <i>jo no só digne que tu entres dins lo meu cubert</i> [32] ⁹⁸	No apareix (en cap dels dos casos). Per contra: <i>yo us perdone qualsevol ofensa a mi feta</i> (89r)
Present d'indicatiu: 3a persona sing.	2a conjugació acabada en -re: -ts 1- <i>Vets</i> [31] 2- <i>Crets</i> [21]	No apareix (en cap dels dos casos). En canvi sí apareix en altres verbs: <i>los peccats que he fets, dits, pensats</i> (27r)
Present de subjuntiu: 1a persona sing.	-a 1- <i>Puga</i> [6] 2- <i>Haja</i> [6]	No apareix. Les poques terminacions en -a són de la 3a persona
Present de subjuntiu: 2a persona sing.	-e Entres [32]	<i>hajes merçé de mi peccador</i> (89r)
present de subjuntiu, 2a persona plural	-au ⁹⁹ <i>millor pugau recaptar gràcia</i> [64]	<i>pugau rebre lo cors preciós de Jesús</i> (87r)
Present de subjuntiu: 3a persona sing.	Caiguda consonant final en el radical pur 1- <i>Déu vos do de la sua gràcia</i> [9] 2- <i>Jesucrist vos perdó</i> [16]	No apareix (en cap dels dos casos). Per contra: <i>la santa mare Sglésia vos done lo sant Baptisme</i> (37v)
Pretèrit perfet simple: 1a persona sing.	-í <i>Comencí</i> [16]	No apareix
Pretèrit perfet simple: 3a persona sing.	2a conjugació en -re: -c <i>La sua sancta ànima trec nostro pare Adam</i> [24]	No apareix. Per contra: <i>de hon tragué e delliuà</i> (88r)

Perífrasis verbals

	Mallorca 1516	València 1514
Temps composts	haver + participi <i>Haveu fet</i> [6]	<i>haveu acostumat</i> (26v)
Perífrasis d'obligació: haver de, haver a, deure, haver + infinitiu	1- <i>Haveu de creure bé e fermament</i> [22] 2- <i>Haveu a creure bé e fermament</i> [24] 3- <i>No els deu esposar</i> [6] 4- <i>Esposar-los ha en aquesta manera</i> [5] (hipèrbaton)	1- Haveu de + inf. no apareix 2- Haveu a + inf. no apareix ¹⁰⁰ 3- <i>deu interrogar lo spòs</i> (57r) 4- Haver + inf. (hipèrbaton) no apareix
Verb presentador	1- Darrere subst.: <i>Impediment hi ha</i> [6] 2- Omissió de l'adverbial hi: <i>Sabeu que entre ells haja algun impediment?</i> [7] ¹⁰¹	1- No apareix 2- <i>el pregueu haja misericòrdia de mi</i> (89r)

⁹⁶ I no el paràgraf 10, com figura erròniament a Seguí (1994: 32).

⁹⁷ A la transcripció figura, segurament per error: *En aquesta fe jo el vos liura* (Seguí, 1994: 65).

⁹⁸ Exemple aportat per mi. No apareix a Seguí (1994: 32).

⁹⁹ Ítem aportat per mi. No apareix a Seguí (1994: 33).

¹⁰⁰ Per contra, apareix: *deveu creure, bé e fermament* (87v).

¹⁰¹ I no el paràgraf 43, com figura erròniament a Seguí (1994: 34).

Concordança del participi amb CD masc.	<i>De tots los pecats que jo he fets, dits, consellats, pensats, mal obrats</i> [16]	<i>tots los peccats que he fets, dits, pensats, mesos en obra</i> (27r)
Concordança del participi amb CD fem.	<i>Per aquesta confessió que ara haveu feta</i> [19]	No apareix. Per contra: <i>Los qui haveu portat lum</i> (90v)
No concordança amb CDs fem. i mas. coordinats	<i>Per tots aquells a qui és comanat cura o regiment de poble cristià</i> [53]	No apareix

Altres singularitats verbals

	Mallorca 1516	València 1514
Alternança de timbre -i/-e	Verb tenir: <i>És tingut d'absoldre'ls</i> [5]	<i>tingues sciència per a conéixer</i> (37r)
Gerundi de posterioritat	<i>Estant la sagrada verge Maria verge ans lo part [...], restant Verge neta e pura</i> [23]	<i>restant lo seu preciosíssim cors clavat en l'arbre de la vera creu</i> (88r)
Ésser davant participi referit a persona	<i>Sou obligats en instruir aquesta creatura</i> [3]	<i>sou obligats instruir aquest infant</i> (33r)
Ésser davant participi del verb estar	<i>És estat contractat</i> [5]	No apareix
Ésser davant CC de lloc	<i>L'absolució és en cartes</i> [10] ¹⁰²	Un CC distint?: <i>ara no és en edat perfeta</i> (33r)
Ésser davant CC de mode	<i>Jesucrist, que aquí és de present</i> [31]	No apareix

Partícules de relació: Preposicions

	Mallorca 1516	València 1514
<i>Per/per a</i> <i>per a + inf. final</i> <i>per a que + inf.</i> <i>perquè + inf.</i> <i>per final + subs.</i> <i>per ço que final</i> <i>per tant que fin.</i>	1- <i>Per a dir missa</i> [31] 2- <i>Per a que aquest matrimoni no es puga celebrar</i> [6] 3- <i>Perquè aquest matrimoni no es puga celebrar</i> [7] 4- <i>Qui van sobre la mar per intenció de fer bé</i> [57] 5- <i>Per ço que nostre Senyor Déu veja la vostra humilitat</i> [38] 6- <i>Per tant que [l'ànima] sia salva</i> [44]	1- <i>per a confessar e rebre lo seu preciós cors</i> (90r) 2- No apareix 3- <i>perquè aquest matrimoni entre los sobredits no-s deja fer</i> (56v-57r) 4- No apareix 5- No apareix 6- No apareix
<i>ab</i>	<i>Ab mi direu axí</i> [4]	<i>sia ab vosaltres e ab mi</i> (91r)
<i>en</i>	1- Davant article determinat: <i>E axí com té entorn que sies en l'any corrent</i> [2] 2- Davant infinitiu: <i>Sou obligats en instruir aquesta creatura</i> [3]	1- Davant article determinat: <i>en l'arbre de la sancta vera creu</i> (87v) 2- Davant infinitiu: <i>ha treballat en instruhir-vos</i> (27v)
<i>a</i>	1- Equivalent a 'per a': ¹⁰³ <i>Als bons, a glòria sens fi</i> [27] ¹⁰⁴	1- <i>Als mals donarà les penes infernals, als bons la sua glòria</i> (88v)

¹⁰² I no el paràgraf 9, com figura erròniament a Seguí (1994: 35). Amb tot, tinc dubtes respecte a la correcta transcripció de la paraula 'cartes'.

	2- Equivalent a 'com a': <i>És ordonat a medicina</i> [29] 3- Davant CD: <i>Farà jurar al jove</i> [6] 4- Amb epèntesi consonàntica -n en el CI: <i>S'acostarà an el pacient</i> [19]	2- <i>a pena de peccat mortal</i> (26v) 3- <i>satisfent a vostra devoció</i> (91v) 4- No apareix
de preposició de suplement	<i>Començarà de dir l'antífona</i> [35]	No apareix
Construcció castellanitzant <i>per medi de</i>	<i>Per medi del baptisme</i> [3]	<i>per medi de vós</i> (58v)

Partícules de relació: Conjuncions

	Mallorca 1516	València 1514
<i>E</i>	<i>E per quant aquesta creatura</i> [4]	<i>Cathòlich e devot cristià</i> (87r)
Alternança <i>ne/ni</i>	<i>Ne u ni l'altre</i> [5]	No apareix cap de les dues formes ¹⁰⁵
Omissió de <i>que</i>	<i>E això com té entorn fins sies en l'any corrent</i> [2]	No s'omet: <i>Altres festes no y ha en la present semmana que siau obligats observar</i> (26v)

Adverbis

	Mallorca 1516	València 1514
De temps <i>quant</i> (= quan) <i>après</i> (després) <i>ans</i> (abans) <i>avant</i> (endavant)	1- <i>Aquesta creatura quant serà en edat adulta</i> [4] 2- <i>E après demanarà</i> [5] 3- <i>Ans d'esposar-los</i> [5] 4- <i>Més avant, haveu a creure</i> [23]	1- <i>E açò fareu quant per aquesta sereu requests</i> (44r) 2- <i>restà verge après lo part</i> (87v) 3- <i>essent verge ans del part</i> (87v) 4- No apareix <i>avant</i> , ni tampoc <i>davant</i> ni <i>endavant</i>
De lloc <i>ací</i> (= aquí)	<i>Contemplau ací devotament</i> [31]	<i>segons lo veu ací figurat</i> (87v)

8.6.- Conclusions de les anàlisis comparatives

Tot i que les comparatives anteriors són bastants superficials, proporcionen informació de cert interès. En primer lloc, la constatació que no hi ha un mètode d'anàlisi filològic establert, amb ítems i ordre comunament acceptats. Els estudis morfosintàctics de Seguí (1994) i Feliu (2006) presenten bastants diferències formals pel que fa a extensió, estructura i denominacions. Per tant, de cara a exercicis comparatius més rigorosos i ambiciosos en el futur, seria necessari resoldre aquest aspecte formal.

¹⁰³ Tot i que, llegint el paràgraf, tinc dubtes respecte a la correcta interpretació del sentit dels sintagmes 'als bons' i 'als mals'. Per a mi seria més raonable entendre'ls en el sentit que aporta la versió valenciana (que reporte al costat).

¹⁰⁴ I no el paràgraf 26, com figura erròniament a Seguí (1994: 36).

¹⁰⁵ 'Ne' funciona com a pronom al text de 1514: *aquestos e molts altres ne pugau guanyar* (90v).

En segon lloc, la recerca comparativa de fragments mostra una sorprenent diversitat de redaccions, tenint en compte que es tracta d'uns textos que desenvolupen les mateixes temàtiques i que contenen els mateixos epígrafs, amb els mateixos missatges. Les matèries són, en essència, idèntiques, però canvia la forma d'expressar-les: l'ordre de les paraules, els girs lingüístics, les formes verbals, el lèxic... Tot és molt semblant, però no coincideixen. En definitiva, pràcticament diuen el mateix, però ho diuen de formes distintes.

Centrant-nos en la primera anàlisi comparativa, comprovem que el modest exercici ratifica les observacions de Feliu respecte al ritual de Girona de 1502. Feliu (2006: 29) assenyala que els textos catalans d'aquest ritual presenten una caracterització significativament arcaïtzant.¹⁰⁶ Que ell atribueix a dos motius interrelacionats: el caràcter sagrat de les expressions rituals recollides (que afavoreix la seua fossilització), i el seu ús col·lectiu (que n'afavoreix la fixació). La comparació amb el ritual de 1514 evidencia que, tot i que només han transcorregut dotze anys entre ambdues edicions, ja han desaparegut molts elements arcaïtzants del ritual valentí. Ja no trobem la pervivència del nominatiu llatí, ni la flexió de nombre, ni el manteniment del fonema final -n en els mots proparoxítons llatins,¹⁰⁷ ni les formes àtones per al plural, ni el possessiu de més d'un posseïdor *lur*, ni el quantificador *negun*, ni la forma *tala* com a femení de l'indefinit *tal*, ni la forma àtona *lurs* en els paradigmes pronominals, ni l'ús flexiu del pronom *qual*, ni l'alternança *açò/assò* i *ço/so*, ni les terminacions -ts en la 2a persona del plural del present d'indicatiu, ni les formes sense la semivocal que evita l'hiat, ni la pèrdua de la -n final en les persones 1a i 3a del singular del present, ni l'ús constant de l'increment incoatiu etimològic, ni formes arcaïques al pretèrit perfet (*volguist*, *prenguyst*) i a l'imperfet (*fahia*, *feya*, *podeva*), ni la concordança amb el complement directe i el subjecte en els compostos amb *haver*, ni la construcció intransitiva del verb creure, ni l'ús d'*haver* sense pronominalització, ni preposicions distintes a les actuals en la construcció de predicats,¹⁰⁸ ni l'ús de *com* + subjuntiu o de *per a* + infinitiu (amb el complement avantposat), ni l'ús d'*alt* amb valor adverbial, ni la construcció partitiva dels quantificadors, ni la interposició del quantificador en una perífrasi verbal, ni l'ús d'*algun/a* en frase negativa, ni la construcció condicional amb el verb ser posposat...

Com veiem, moltes diferències pel que fa als elements arcaïtzants. Tot i que també hi ha algunes coincidències. I ací és on ve la part més interessant, perquè aquests arcaïsmes es troben, de forma exclusiva, ens uns textos molt concrets del ritual de 1514 (i el mateix evidencia la comparativa amb

---

¹⁰⁶ Feliu (2006: 29-30) avança que en el ritual gironí de 1550 es modifica substancialment la llengua, desapareixent els trets gramaticals més antiquats i introduint-se, en canvi, una major "llatinització" gràfica o formal. Ho explica pel fet que durant la primera meitat del segle XVI va prendre cos un cert rebuig de les formes lingüístiques més antigues.

¹⁰⁷ Que, curiosament, acabarà essent una característica dialectal del valencià (hòmens, jóvens...).

¹⁰⁸ Llevat de dos casos, que analitze més endavant.

Mallorca 1516, ara ho veurem). Principalment en l'apartat de l'administració de la comunió als malalts (folis 87r a 91v), concretament en els següents fragments:

- Exhortació al malalt: apareix la combinació de clítics de datiu i ablatiu (*donau-li-n grans laors e gràcies*, 87r), un perfet fort al pretèrit perfet (*pres mort y passió*¹⁰⁹ *en l'arbre de la sancta vera creu*, 87v), i una preposició distinta a l'actual en el règim verbal (*après lo part*, 87v),
- Al·locució als assistents: apareix un altre cas de preposició distinta a l'actual en el règim verbal (*lo haja rebut a salvació de la sua ànima*, 90v),¹¹⁰ i el relatiu *qui* amb funció de subjecte (*los qui haveu portat lum*, 90v),
- Exhortació eucarística i acte d'humilitat: apareix *com* amb valor de conjunció temporal (*deveu creure que, com lo prevere, en persona de Jesucrist, ha pronunciat sobre la hòstia aquelles sagrades paraules*, 89r),¹¹¹ i un participi antiquat (*remut-me haveu, Senyor*, 89v).

També trobem coincidències arcaïtzants en l'al·locució als padrins de l'apartat del baptisme: *consecutio* divergent als usos actuals (*e no fent-ho, pecareu gravíssimament*, 33r) i un altre participi antiquat (*contenguts en lo "Credo in Deum"*, 33r). Així com en l'apartat dels avisos ordinaris: novament el relatiu *qui* amb funció de subjecte (*als qui serven los sants manaments divinals*, 26v), i una combinació de clítics de datiu i acusatiu (*dels que-m recorden e no-m recorden*, 27r).¹¹²

Passant a la segona comparativa, veiem que Seguí (1994: 54) argumenta la tendència conservadora de la llengua litúrgica¹¹³ en un sentit molt semblant a l'apuntat per Feliu: perquè, a través de les fórmules fixes, aconsegueix la funció d'identificar el creient amb la comunitat a la qual pertany. Tot i que li crida l'atenció que el català del ritual de 1516 s'allunye més de la llengua medieval que els posteriors de 1601, 1691 i 1725.

Fet el modest exercici comparatiu, sorprén la quantitat de diferències que trobem entre el ritual de Mallorca de 1516 i el de València de 1514, sobretot tenint en compte el curt període transcorregut entre ambdues edicions, a més del fet que va ser un mateix impressor, Joan Jofré, qui va estampar els dos llibres. Malgrat això, al ritual mallorquí hi ha diverses peculiaritats lingüístiques que no apareixen en el valentí; com ara: l'ús dels possessius tòncics *nostro*, *vostro*, *vòstren*, i del demostratiu *cascun*, la construcció de + *qui* (= cosa), la caiguda de la consonant final del radical pur en la 1a persona del singular del present d'indicatiu i en la 3a persona dels singular del present de

---

¹⁰⁹ Aquesta expressió és una part de la confessió de fe (el Credo), i torna a aparèixer en el fragment de preparació espiritual del malalt per a rebre el sagrament de l'Extrema Unció (foli 95r).

¹¹⁰ Fórmula que es repeteix en tots els rituals valentins fins arribar al de 1859.

¹¹¹ Està fent referència a la consagració eucarística. La qual cosa segueix en la línia de la hipòtesi apuntada per explicar la pervivència dels textos medievals o arcaics.

¹¹² Es tracta d'un fragment integrant de l'oració 'Jo pecador'. Fet que, novament, apunta en la direcció abans esmentada.

¹¹³ Concretament parla de la tendència a perpetuar l'estàndard català de la Cancelleria reial, fins ésser substituït per l'estàndard castellà al segle XVIII.

subjuntiu, l'acabament -í en la 1a persona del singular del pretèrit perfect simple,¹¹⁴ i l'acabament -c en la 3a persona del singular de la 2a conjugació en -re (en el mateix temps verbal), l'ús de les perífrasis d'obligació *haveu de + inf.*, *haveu a + inf.*, i *haver + inf.* (hipèrbaton), la concordança del participi amb complement directe femení, el verb ser davant participi d'estar, les construccions de preposicions *per a que + inf.*, *per final + substantiu*, *per ço que final*, *per tant que final*, la preposició *a* amb epèntesi consonàntica -n en el complement indirecte, l'ús de la conjunció *ne*,¹¹⁵ la preposició *de* com a suplement, l'omissió de la partícula de relació *que*, els adverbis *avant*, *endavant*... Tampoc no trobem al ritual valentí cap de les paraules que, segons Seguí, donen informació lingüística.

En aquesta comparativa tornem a trobar arcaïsmes en els mateixos apartats i fragments que véiem abans. En l'apartat de l'administració de la comunió als malalts, concretament en els següents fragments:

- Exhortació al malalt: apareix un gerundi de posterioritat (*restant lo seu preciosíssim cors clavat en l'arbre de la vera creu*, 88r), una preposició *a* equivalent a 'per a' (*als mals donarà les penes infernals, als bons la sua glòria*, 88v),¹¹⁶ una ommissió de l'adverbial *hi* en el verb presentador (*el pregueu haja misericòrdia de mi*, 89r).

- Exhortació en cas que el malalt conteste que no està en disposició de rebre el sagrament: una preposició *a* davant de complement directe (*satisfent a vostra devoció*, 91v).

I en l'apartat d'avisos ordinaris: una preposició *a* equivalent a 'com a' (*a pena de peccat mortal*, 26v),¹¹⁷ concordança del participi amb complement directe masculí i terminacions amb -ts (*tots los peccats que he fets, dits, pensats, mesos en obra*, 27r).¹¹⁸ Així com en l'al·locució als padrins, tant del baptisme de xiquets com de xiquetes: verb ser davant complement circumstancial (*e per quant ara no és en edat perfeta*, 33r).

Unes coincidències que, per partida doble, situen arcaïsmes en fragments molt localitzats del conjunt de textos catalans dels ritual valentí de 1514, la qual cosa vindria a confirmar la hipòtesi apuntada per Altés (2011: 30) respecte a l'existència d'uns "vells textos pastorals en llengua catalana", que serien "els únics volgudament comuns entre els distints rituals".

Per últim, és interessant observar que en l'apartat de l'*Ars bene moriendi* (que no figura a l'ANNEX 01) es donen diverses coincidències amb Mallorca 1516, que no es donen a la resta del text valentí.

---

¹¹⁴ Que hui és una característica molt marcada dels parlants de l'Horta Nord de València, per exemple.

¹¹⁵ No apareix al ritual valentí de 1514, però, curiosament, sí al ritual de 1527: *resucità, ne mortal ni passible* (108r) en l'Exhortació al malalt de l'administració de la comunió als malalts.

¹¹⁶ Fórmula que es repeteix pràcticament igual en la resta de rituals valentins fins arribar al de 1859 (en el de 1527 amb alguns xicotets canvis).

¹¹⁷ Fórmula que es repeteix en quasi tots els altres rituals valentins, llevat del de 1527, fins arribar al de 1859 (des de 1592 en avant sense geminació de la c).

¹¹⁸ Ambdues casuístiques, de nou, en l'oració del 'Jo pecador'. Val a dir que, en el cas assenyalat per Seguí al ritual de Mallorca, es tracta del mateix fragment del 'Jo pecador'.

Com, per exemple, l'ús de l'article amb sentit abstracte-generalitzador (*vos deveu contentar del que Déu fa*, 107r) o l'ús de la conjunció *ni* i de l'adverbi *davant*. I també hi apareix, una vegada, la construcció castellanitzant *per medi de*, que també trobem en la fórmula de consentiment per procurador del ritu matrimonial.

9.- Cloenda

Com hem vist, els rituals de sagraments eren els llibres litúrgics que, fins el concili Vaticà II, recollien les indicacions necessàries per a l'administració de la major part dels sagraments catòlics: baptisme, matrimoni, extremunció i reconciliació. Juntament amb altres materials útils com ara exèquies, benediccions, exorcismes, viàtic (comunió als malalts), processons, cants, avisos del calendari... Amb tot, cada ritual podia presentar característiques particulars, atés que eren llibres propis de cada diòcesi i cada bisbe tenia llibertat per elaborar-los a l'estil del seu bisbat.

És un llibre que ha anat formant-se al llarg dels segles. Pels voltants del segle VII cada sagrament o element de la celebració comptava amb un còdex propi. Lentament aquests llibres primitius van anar fusionant-se en un únic volum, buscant millorar la comoditat en les celebracions. Un llibre que contenia tot el que els sacerdots necessitaven per a les celebracions litúrgiques que ells presidien (a excepció de l'eucaristia, per a la qual hi ha el missal). Durant els segles XIV i XV a tota Europa els sínodes insisteixen que els rectors tinguen aquest llibre. El qual rebia, i ha rebut durant segles, noms diversos. Essent els meus freqüents, a les diòcesis de l'àmbit lingüístic català, els d'*ordinarium*, *manuale* i *rituale*.

Aquests rituals manuscrits (dels que a penes han arribat exemplars als nostres dies) eren una mena de quadern, copiat per cada sacerdot a base del ritual d'algun altre company. Situació que va canviar amb el descobriment de la impremta. Després d'una breu etapa,¹¹⁹ on la iniciativa continuava en mans dels preveres copistes (o de la nova figura de l'impressor), la intervenció dels bisbes serà cada vegada més patent, posant-hi els seus escuts episcopals o prologant i decretant el llibre amb el seu propi nom. Llibres que aniran convertint-se en xicotets manuals de pastoral, gràcies a l'augment de notes doctrinals i morals que inclouran.

Pel que fa als ritus pròpiament dits, tots els rituals de l'àmbit lingüístic català s'adscriuen als usos i costums tarraconenses, una barreja d'elements romans i visigòtics (francs) que es va produir en els temps de dependència dels territoris de la Marca Hispànica respecte a la metròpoli de Narbona. Un influx tarraconense que no es va veure alterat ni tan sols per l'elevació a arquebisbat de la seu valentina, l'any 1492. Però una cosa són els ritus emanats de la tradició i les disposicions conciliars, i una altra la confecció material de cada edició. Les persones encarregades havien de decidir si

---

¹¹⁹ El ritual d'Urgell de 1536 seria l'últim d'aquesta primera etapa.

reproduïen íntegrament un ritual anterior, o si feien una reelaboració més o menys pròpia. Aquesta materialitat de la confecció fa que puguem rastrejar seccions d'un ritual en edicions posteriors d'altres diòcesis. Com ara les innovacions del ritual de Tarragona de 1530, que Altés (2011) troba en els ordinaris d'Urgell 1536, Vic 1547, Urgell 1548, Girona 1550 i Lleida 1567 (en menor mesura). Innovacions que, per altra banda, ja estaven presents al ritual de València de 1514. La qual cosa demostra que, en el 'moment del naixement' dels rituals impresos, no hi havia cap inconvenient en aprofitar les millores provinents d'altres bisbats, encara que foren de províncies eclesiàstiques distintes. De fet, tenim altres exemples transfronterers: la influència que aprecia Altés (2011) de València 1527 en Lleida 1532, o la de Barcelona 1501 i 1508 en Mallorca 1516 que explica Seguí (1994).

També hem vist en el present treball un modest recull dels rituals de l'àmbit lingüístic català, el qual suposa un xicotet augment del que va oferir Seguí (1994), a partir del catàleg d'Aguiló (1923); passant de 45 a 80. Tot i que es tracta d'un recull molt susceptible d'ampliació, atesa la condició efímera d'aquests llibres "de batalla", que ben probablement acabarien banyant-se, obrint-se de forma perjudicial per a les seues enquadernacions, tacant-se de la cera calenta dels ciris o dels olis dels batejos i extremes uncions, etc. De fet, la desaparició o deteriorament dels rituals existents era una de les principals raons que acostumaven a donar els bisbes per tal de justificar les noves edicions.

Pel que fa a la llengua d'edició, és cert que aquesta era principalment el llatí, l'idioma en què s'havien de celebrar els actes litúrgics a la major part de l'Església catòlica. No obstant, trobem una quantitat considerable de textos escrits en la llengua que parlava el poble, generalment denominada llengua vernacla o vulgar. En el nostre cas, en català es redactaven aquelles parts dels ritus sacramentals que anaven dirigides als fidels: l'explicació catequètica, les exhortacions, els advertiments, les preguntes, els avisos, etc. Amb la finalitat que entengueren allò que estaven celebrant, atés que des del segle XII el distanciament de la població respecte al llatí es fa irreversible. Ho testimonien les tensions eclesials respecte a l'ús de les llengües vulgars en la vida pastoral. Mentre els moviments reformistes (càtars, valdesos, etc.) feien ús de les llengües vulgars en la divulgació dels seus missatges i en llurs traduccions bíbliques, la jerarquia eclesiàstica mantenia que tant els textos bíblics com els litúrgics devien continuar en llatí; però, alhora, impulsava l'ús del vulgar en la catequesi, l'homilètica i la literatura piadosa. Potser era una mena de compensació o contraatac, o potser era una conseqüència del baix nivell de llatí dels propis preveres... o potser la suma d'ambdues coses. El cas és que als sínodes i concilis provincials dels segles XIV i XV és freqüent trobar la recomanació que tots els sacerdots tinguen un quadern de doctrina en llatí i romanç, o només en romanç. A casa nostra tenim constància del manament de Ramon d'Avinyó, bisbe de Lleida, que en 1325 ordenava això mateix als seus preveres. Posteriorment, el concili de Trento

(1545-1563) continuarà sent restrictiu pel que fa a l'ús de les llengües vernacles en els sagraments, especialment la celebració de la missa, però també continuarà impulsant-les per explicar el sentit dels sagraments i la resta de doctrines contingudes en el catecisme, així com també per als sermons i l'administració parroquial.

Una situació que, a nivell eclesiàstic, teòricament es va mantindre fins el concili Vaticà II (1962-1965), però que, a l'àmbit lingüístic català, va experimentar alguns canvis arran de la situació política derivada dels decrets de Nova Planta.¹²⁰ Uns canvis que van afectar especialment a la redacció dels llibres parroquials i, en segon terme a l'homilètica i la catequesi (tot i que cada territori va tindre una història particular al respecte); però que van tindre poca incidència en el cas dels rituals de sagraments, on el català va continuar, poc dalt o baix, amb la mateixa presència que abans. Encara que és cert que en els rituals valentins hi trobem un canvi significatiu: la introducció del castellà a partir del ritual de 1746. Però al marge d'això, el català va continuar present a tots els rituals de l'àmbit lingüístic fins 1939, sortejant imposicions castellanistes tan fortes com la famosa Reial Cèdula d'Aranjuez de 23 de juny de 1768 o les reials cèdules relatives a l'*Imprimatur* dels llibres litúrgics. Raó per la qual alguns autors consideren que els rituals constitueixen un testimoni de supervivència lingüística davant l'absolutisme borbònic del segle XVIII, una mena de mur de contenció enfront de la progressiva penetració del castellà com a llengua dominant.

Tot això demostra que els textos en català presents als més de setanta rituals identificats tenen un valor filològic extraordinari. De fet, en ells conflueixen, i se sumen, tres grans factors, cadascun dels quals sobradament important per si mateix. El primer ja va ser posat de manifest per Marian Aguiló (1923), qui va dedicar cinquanta pàgines del seu catàleg a aquests llibres, justament per la importància lingüística que atribuïa a aquests textos generats de forma més o menys independent en tretze zones disperses de l'àmbit lingüístic català, al llarg de cinc segles. La qual cosa, per a ell, constituïa una prova irrefutable de la unitat de la llengua i una font privilegiada d'informació filològica. El segon factor és sociolingüístic. Durant cinc segles aquests textos han estat presents en totes i cadascuna de les localitats del referit àmbit, ressonant en multitud d'actes socials (batejos, bodes, exèquies...). De tal manera que no és desproporcionat afirmar que la pràctica totalitat dels i les catalanoparlants que han viscut entre els segles XIV i XX, han escoltat, en nombrosos actes públics, aquests textos. Cap altre text català ha estat tan llegit, recitat o escoltat. I a tot això encara cal sumar un tercer factor, que té a veure amb el grau d'autoritat que acompanyava aquests llibres, la gran majoria dels quals precedits pels escuts episcopals dels bisbes que els manaven editar, amb tot el prestigi social que això comportava. Un fet que cal situar en un context de cristiandat, i que resulta especialment decisiu a partir de la situació sociopolítica derivada dels esmentats decrets de

---

¹²⁰ Tot i que, no hem d'oblidar que, al segle XVIII, l'Església era una administració perfectament diferenciada i amb un alt grau d'independència respecte a la Corona.

Nova Planta. Resulta difícil imaginar cap altre espai social en el que el català poguera gaudir de l'acompanyament d'un estatus similar en aquestes centúries.

Malgrat tot açò, ja hem vist que hi ha molts pocs estudis estrictament lingüístics sobre els rituals. Únicament Seguí (1994), que transcriu i analitza els textos en català dels rituals mallorquins, i Feliu (2006), que fa una exhaustiva anàlisi del català present al ritual de Girona de 1502.¹²¹ Precisament, els dos estudis que compare amb els textos en català presents al ritual de València de 1514 (transcrits a l'ANNEX 01). Les succintes comparatives de la morfologia i la sintaxi dels esmentats textos, a banda de posar de manifest que no hi ha un mètode d'anàlisi filològic establert per aquests casos, mostra una sorprenent diversitat de redaccions entre els distints ordinaris, tot tenint en compte que es tracta d'uns textos que desenvolupen les mateixes temàtiques i que contenen els mateixos epígrafs, amb els mateixos missatges. Les matèries són, en essència, idèntiques, però canvia la forma d'expressar-les: l'ordre de les paraules, els girs lingüístics, les formes verbals, el lèxic... Pràcticament diuen el mateix, però ho diuen de formes distintes.

Una altra cosa que sorprén és la quantitat de diferències lingüístiques que trobem en uns textos editats amb tants pocs anys de diferència. Sobretot entre Girona 1502 i els altres dos rituals. La comparació del text gironí amb València 1514 evidencia que, tot i que a penes han transcorregut dotze anys, ja han desaparegut la major part dels elements arcaïtzants que caracteritzen Girona 1502. I no menys sorprenent és la quantitat de peculiaritats lingüístiques que difereixen entre Mallorca 1516 i València 1514, sobretot tenint en compte que només els separen dos anys (i va ser un mateix impressor, Joan Jofré, qui va estampar els dos llibres). Aquestes troballes conviden a matisar algunes hipòtesis respecte al caràcter conservador i/o arcaïtzant de la totalitat dels textos que trobem als rituals. Feliu (2006: 29) atribueix la caracterització "significativament arcaïtzant" dels textos catalans de Girona 1502 a dos motius interrelacionats: el caràcter sagrat de les expressions rituals recollides (que afavoreix la seua fossilització), i el seu ús col·lectiu (que n'afavoreix la fixació). Mentre que Seguí (1994) argumenta la tendència conservadora de la llengua litúrgica pel fet que, a través de les fórmules fixes, a compleix la funció d'identificar el creient amb la comunitat a la qual pertany. Però un i altre ja reconeixien diferències lingüístiques notables amb els rituals posteriors que havien analitzat,¹²² que no acaben d'encaixar amb les hipòtesis esmentades. Com tampoc encaixen les troballes resultants de les modestes comparatives ací efectuades.

Per tot això, caldria matisar un poc aquestes hipòtesis, almenys en aquest moment embrionari que podríem denominar 'naixement dels rituals impresos'. L'esmentada tendència conservadora o

---

¹²¹ I va anunciar la publicació d'una comparativa amb Girona 1550, que, dissortadament, encara no s'ha publicat.

¹²² Feliu (2006: 29-30) diu que en el ritual gironí de 1550 desapareixen els trets gramaticals més antiquats. I Seguí (1994: 54) se sorprén que el català del ritual de Mallorca 1516 s'allunye més de la llengua medieval que els posteriors de 1601, 1691 i 1725.

arcaïtzant, relacionada tant amb el caràcter sagrat de les expressions utilitzades com al seu ús col·lectiu-comunitari, presenta distints graus d'aplicació, en funció del fragment concret que estudiem. És a dir, que no podem suposar-la aplicada, per igual, a la totalitat dels textos continguts als rituals, sense distingir o diferenciar en ells distintes trames, distintes capes, d'antiguitat. De fet, les modestes comparatives que hem vist demostren que els arcaïsmes coincidents es troben, de forma exclusiva, en uns textos molt concrets: en l'apartat de l'administració de la comunió als malalts (exhortació al malalt, al·locució als assistents, exhortació eucarística i exhortació en cas que el malalt conteste que no està en disposició de rebre el sagrament), en l'al·locució als padrins de l'apartat del baptisme i en l'apartat dels avisos ordinaris. Unes coincidències que, per partida doble, situen arcaïsmes en fragments molt localitzats del conjunt de textos catalans dels ritual valentí de 1514, la qual cosa vindria a confirmar la hipòtesi apuntada per Altés (2011) respecte a l'existència d'uns "vells textos pastorals en llengua catalana", que serien "els únics volgudament comuns entre els distints rituals".

Comptat i debatut, és evident que ens queda molt per descobrir dels textos catalans continguts als rituals de sagraments. Els quals, com veiem, poden proporcionar informació molt sucosa amb a penes una anàlisi tan superficial com la que ací hem dut a terme. Imagineu quanta informació interessant podríem obtindre si els estudiarem d'una forma més rigorosa. Perquè la particularitat d'aquest corpus és que permet elaborar tant anàlisis sincròniques com diacròniques. És a dir, comparatives com la que he fet ací, però més escrupoloses i centrant-se en tots els rituals d'un moment determinat, així com també analitzar l'evolució dels textos en els diferents rituals d'una diòcesi, al mode com ho fa Seguí (1994). En definitiva, que els textos catalans més llegits i escoltats de la història, encara tenen molt a dir... sempre i quan hi haja filòlegs i filòlogues disposats a treballar-los. Si he aconseguit despertar l'interés d'algú en aquest sentit, done per complits i satisfets els meus objectius.

Bibliografia

- AGUILÓ FUSTER, Marian. *Catálogo de obras en lengua catalana, impresas desde 1447 hasta 1860*, Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1923. Pàg. 43-93. Disponible a: <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/catalogo-de-obras-en-lengua-catalana-impresas-desde-1474-hasta-1860--0/html/009e88c2-82b2-11df-acc7-002185ce6064.html> [consulta: 15-11-21].
- ALIAGA GIRBÉS, Emilio; CANET LLIDÓ, Vicent. Els rituals valentins. La teologia transmesa als fidels (ss. XIV al XX). A: *Teología en Valencia: raíces y retos. Buscando nuestros orígenes, de cara al futuro. Actas del X Simposio de Teología Histórica (3-5 marzo 1999)*. València: Facultat de Teologia Sant Vicent Ferrer, 2000. Pàg. 433-460. ISBN 84-95269-08-2.
- ALTÉS i AGUILÓ, Francesc Xavier. *El baptisme al bisbat de Girona durant la baixa edat mitjana: Estudi i edició crítica dels ordes baptismals*. Tesina presentada en la Facultat de Teologia de Barcelona, Secció Sant Pacià, 1977.¹²³
- ALTÉS i AGUILÓ, Francesc Xavier. Aportación a la bibliografía litúrgica de Antonio Odriozola. A: *El Museo de Pontevedra*. 1990. Núm. 44, dedicat a Antonio Odriozola. ISSN 0210-7791.
- ALTÉS i AGUILÓ, Francesc Xavier. Estudi introductor. A: *Ordinarium sacramentorum Tarraconense 1530*. Edició facsimilar monocroma a cura d'ALTÉS i AGUILÓ, Francesc Xavier (Biblioteca litúrgica catalana 7). Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, 2011. Pàg. 5-40. ISBN 978-84-9965-068-5.
- AMENGUAL i BATLE. Josep. *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política*. Institut d'Estudis Baleàrics, 1991. ISBN: 84-87026-13-3.
- BALSAMO, Luigi. *La Stampa in Sardegna nei secoli XV e XVI. Con appendice di documenti e annali* (Biblioteca di bibliografia italiana, 51). Florència: Leo S. Olschki, 1968. ISBN 88-222-1468-4.
- BARAUT OBIOLS, Cebrià. Els rituals del bisbat d'Urgell editats durant els segles XVI-XIX. A: *Església d'Urgell*. 1979. Núm. 80, pàg. 21-27. ISSN 3011-5930.
- BELLAVISTA i RAMON, Joan. Aportació a l'estudi de "Ordinarium" més antic de Mallorca i la seva relació amb el de Barcelona. A: LLABRÉS i MARTORELL, Pere-Joan; MARTÍ BONET, Josep M^e (curadors). *Set segles i mig de germanor. Església de Mallorca i del Principat. Miscel·lània Commemorativa del 750è Aniversari de la Restauració del Bisbat de Mallorca*. Barcelona - Ciutat de Mallorca: Centre d'Estudis Teològics de Mallorca - Arxiu Diocesà de Barcelona. 1988. Pàg. 87-98. ISBN 84-7643-017-6.
- BELLAVISTA i RAMON, Joan. L'ús del català en les celebracions sacramentals a la diòcesi de Barcelona. Estudi dels ordinaris barcelonins impresos del s. XVI al XIX. A: FERRANDO, Antoni (curador) *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, Vol. VIII, Àrea científica 7. Història de la llengua*. València: Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989. Pàg. 289-303. ISBN 84-7826-099-4.
- BERNADÓ TARRAGONA, Marius. La música en els rituals catalans del segle XVI. A: *Analecta Sacra Tarraconensia*. 1994. Vol. 67, Núm. 2, pàg. 581-593. ISSN 0304-4300. Disponible a: <https://raco.cat/index.php/AnalTar/article/view/381868> [consulta: 28-04-24].
- BOHATTA. Hanns. *Liturgische Bibliographie des XV. Jahrhunderts mit Ausnahme der Missale und Livres d'Heures*. Viena, 1911. Disponible a: <https://archive.org/details/liturgischebibli00boha/page/n3/mode/2up> [consulta: 14-07-24].
- BONET i BALTÀ, Joan. *L'església catalana de la Il·lustració a la Renaixença*. Montserrat: Publicacions

---

¹²³ Disponible a la biblioteca del Seminari Diocesà de Girona.

- de l'Abadia de Montserrat, 1984. ISBN 84-7202-646-9.
- CANET LLIDÓ, Vicent. *El valencià dels rituals valentins. Ús oficial de la llengua vernacle a la litúrgia, la catequesi i els registres parroquials (1514-1859)*. Treball d'investigació becat per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua l'any 2003. Inèdit.
- CANET LLIDÓ, Vicent. El valencià en l'Església: 1707-2007. A: *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura: Revista de recerca humanística i científica*. 2007. Núm. 18, pàg. 93-110. ISSN 1130-4235.
- CEGARRA LÓPEZ, Juan Pedro. *Bibliografía y notas a una posible historia de la catequesis en Valencia*. Tesina de llicenciatura presentada a la Universitat Pontifícia de Salamanca, 1970 (inèdita).
- Cinquecento (1500-1599). A: *Bibliografia dei libri impressi in Sardegna* [en línia]. Col·lecció del Fondo Autografi Scrittori Sardi. Università degli Studi di Sassari (UNISS) [consulta: 19 de juliol de 2024]. Disponible a:
https://www.uniss.it/sites/default/files/documentazione/bibliografia_libro_in_sardegna_cinquecento_27_maggio_fabio.pdf
- COMAS, Antoni. *Història de la Literatura Catalana, vol. IV*. Barcelona: Editorial Ariel, 1981. ISBN 84-344-7508-1.
- DE PUIG i OLIVER, Jaume. Recensió del llibre de Josep Mª MARQUÈS - Francesc FELIU, *Ordinari [Ritual] de Girona 1502*. A: *Arxiu de textos catalans antics* (apartat de "Recensions"). 2007. N° 26, pàg. 854-856. ISSN 0211-9811. Disponible a:
<https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000042/00000002.pdf> [consulta: 23-05-24].
- ESTER-SALA, Maria A. Difusió en català de l'obra de J. Bermudo a l'*Ordinarium Barcinonense* de 1569. A: *Recerca Musicològica*. 1985. Núm. 5, pàg. 13-43. ISSN 0211-6391. Disponible a:
<https://raco.cat/index.php/RecercaMusicologica/article/view/42723> [consulta: 28-04-24].
- FARNÉS SCHERER, Pere. *El "officium sepulturae" en el ordinario de 1501 de Barcelona. Excerpta ex dissertatione ad lauream "El Ordinarium de Barcelona de 1501"*. Facultat de Teologia de Catalunya-Institut de Litúrgia de Barcelona, 1989. ISBN no trobat.
- FARNÉS SCHERER, Pere. *El Ordinarium de Barcelona de 1501*. Tesi doctoral presentada en l'Institut Superior de Litúrgia de Barcelona, 1989.
- FELIU TORRENT, Francesc. La llengua catalana al ritual de 1502. A: MARQUÈS, Josep M^a; FELIU, Francesc. *Ordinari [Ritual] de Girona 1502*. Girona: Diputació de Girona – Universitat de Girona, 2006. Pàg. 27-40. ISBN 84-95187-96-5.
- FELIU TORRENT, Francesc. La 'questione della lingua' a Girona. A: *La Catalogna in Europa, l'Europa in Catalogna. Transiti, passaggi, traduzioni. Atti del IX Congresso internazionale (Venezia, 14-16 febbraio 2008)* [Edició en línia]. Associazione italiana di studi catalani, 30-12-2009. ISBN 978-88-7893-009-4. [consulta: 28 d'abril de 2024]. Disponible a:
<http://www.filmod.unina.it/aisc/attive/Torrent.pdf>
- FERRANDO FRANCÉS, Antoni; SERRA ESTELLÉS, Xavier. *La traducció valenciana de la Missa del segle XIV. Estudi i edició de la versió de Guillem Anglés (ACV, Ms. 169)*. València: Universitat de València-Arquebisbat de València, 2003. ISBN 84-370-5950-X.
- FERRER i GIRONÈS, Francesc. *La persecució política de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62, 1986. ISBN 84-297-2363-3.
- FRANQUESA GARRÓS, Adalbert. El ritual tarraconense. A: *Liturgica 2* (Scripta et Documenta 10). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1958. Pàg. 249-298. ISBN 978-84-7202-016-0. Disponible parcialment a:
https://books.google.es/books/about/Liturgica_2.html?id=lao7wgEACAAJ&redir_esc=y [consulta: 28-05-24].

- FRANQUESA GARRÓS, Adalbert. Particularismes catalans en els rituals. A: *II Congrés litúrgic de Montserrat, Vol. III*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1967. Pàg. 91-102. ISBN 978-84-7202-092-4.
- FRANQUESA GARRÓS, Adalbert. Elementos visigóticos en el ritual tarraconense. A: *Hispania Sacra*. 1958. Núm. 11, pàg. 107-123. ISSN 0018-215X.
- GROS i PUJOL, Miquel dels Sants. El antiguo ordo bautismal catalano-narbonense. A: *Hispania Sacra*. 1975. Vol. 28, pàg. 37-101. ISSN 0018-215X.
- GROS i PUJOL, Miquel dels Sants. Presentació. A: *Ordinarium Vicense c.1508*. Edició facsimilar monocroma a cura de GROS i PUJOL, Miquel dels Sants (Biblioteca litúrgica catalana 10). Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans - Biblioteca Episcopal de Vic, 2017. Pàg. 7-9. ISBN 978-84-9965-391-4.
- GROS i PUJOL, Miquel dels Sants. Descripció dels dos exemplars de l'Ordinari de Vic. A: *Ordinarium Vicense c.1508*. Edició facsimilar monocroma a cura de GROS i PUJOL, Miquel dels Sants (Biblioteca litúrgica catalana 10). Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans - Biblioteca Episcopal de Vic, 2017. Pàg. 11-13. ISBN 978-84-9965-391-4.
- GROS i PUJOL, Miquel dels Sants. Contingut de l'*Ordinarium Vicense* A: *Ordinarium Vicense c.1508*. Edició facsimilar monocroma a cura de GROS i PUJOL, Miquel dels Sants (Biblioteca litúrgica catalana 10). Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans - Biblioteca Episcopal de Vic, 2017. Pàg. 15-18. ISBN 978-84-9965-391-4.
- LLABRÉS i MARTORELL, Pere. Història de l'ús de la llengua catalana en l'Església de Mallorca. A: FERRANDO, Antoni (curador) *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, Vol. VIII, Àrea científica 7. Història de la llengua*. València: Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989. Pàg. 559-578. ISBN 84-7826-099-4.
- MARQUÈS, Josep M^a; FELIU, Francesc. *Ordinari [Ritual] de Girona 1502*. Girona: Diputació de Girona – Universitat de Girona, 2006. ISBN 84-95187-96-5.
- MARQUÈS, Josep M^a. Introducció general. A: MARQUÈS, Josep M^a; FELIU, Francesc. *Ordinari [Ritual] de Girona 1502*. Girona: Diputació de Girona – Universitat de Girona, 2006. Pàg. 11-26. ISBN 84-95187-96-5.
- Missale Vicense 1496*. Edició facsimilar reduïda a cura d'ALTÉS i AGUILÓ, Francesc Xavier (Biblioteca Litúrgica Catalana, 3). Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, 2001. ISBN 84-7283-016-0. Disponible parcialment a: https://books.google.es/books?id=jocAfzEk94wC&printsec=frontcover&hl=ca&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [consulta: 22-05-24].
- MOLIN, Jean-Baptiste; AUSSEDT-MINVIELLE, Annik. *Répertoire des rituels et processionaux imprimés conservés en France*. París: Centre National de la Recherche Scientifique, 1984. ISBN 2-222-03358-6. Disponible a: https://www.persee.fr/doc/dirht_0073-8212_1984_cat_32_1 [consulta: 13-07-24].
- MUNAR i OLIVER, Gaspar. *L'antic ritual mallorquí*. Palma Mallorca: Impremta Sagrats Cors, 1961.
- NOGUER i MOSQUERAS, Tomàs. Un text litúrgic en català. A: *Analecta Sacra Tarraconensia*. 1936. Núm. 12, pàg. 451-62. ISSN 0304-4300. Disponible a: https://www.icatm.net/bibliotecabalmes/sites/default/files/public/analecta/AST_12/AST_12_451.pdf [consulta: 22-05-24].
- NORTON, Frederick John. *A descriptive catalogue of printing in Spain and Portugal, 1501-1520*. Cambridge - Nova York: Cambridge University Press, 1978. ISBN 0-521-21136-0.
- NORTON, Frederick John. *La imprenta en España 1501-1520. Edición anotada, con un nuevo "Índice*

- de libros impresos en España, 1501-1520" por Julián Martín Abad. Madrid: Ollero&Ramos, Editores SL, 1997. ISBN 84-7895-078-8.
- ODRIOZOLA, Antonio. *Catálogo de libros litúrgicos, españoles y portugueses, impresos en los siglos XV y XVI*. Pontevedra: Museo de Pontevedra - Diputació de Pontevedra - Fundació Juan March, 1996. Edició pòstuma preparada per MARTÍN ABAD, Julián; ALTÉS i AGUILÓ, Francesc Xavier. ISBN 84-88363-78-8.
- Ordinarium de ministracione sacramentorum secundum consuetudinem alme metropolitane sedis Valentine...* València: Joan Jofré (impressor), 1514. En quart, lletra gòtica, 150 folis numerats. Disponible a: <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/llibimps16/id/147997> [consulta: 26-05-24].
- Ordinarium sacramentorum Barchinonense 1501*. Edició facsimilar monocroma a cura de SOBERANAS, Amadeu-J (Biblioteca litúrgica catalana 1). Barcelona: Societat catalana d'estudis litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, 1991. ISBN no trobat.
- Ordinarium sacramentorum Tarraconense 1530*. Edició facsimilar monocroma a cura d'ALTÉS i AGUILÓ, Francesc Xavier (Biblioteca litúrgica catalana 7). Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, 2011. ISBN 978-84-9965-068-5.
- Ordinarium Vicense c.1508*. Edició facsimilar monocroma a cura de GROS i PUJOL, Miquel dels Sants (Biblioteca litúrgica catalana 10). Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans - Biblioteca Episcopal de Vic, 2017. ISBN 978-84-9965-391-4.
- PARÉS i SALTOR, Francesc Xavier. *L'Ordinari d'Urgell de 1536*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya - Societat Cultural Urgel·litana, 2002. ISBN 84-86065-77-1.
- PARÉS i SALTOR, Francesc Xavier. Rituals impresos a Catalunya. A: *Revista catalana de teologia*. 1996. Vol. 21, núm. 2, pàg. 377-386. ISSN 0210-5551. Disponible a: <https://www.raco.cat/index.php/RevistaTeologia/article/view/70677/99998> [consulta: 21-01-23].
- Part en valencià de l'Ordinari metropolità de València en 1514*. Còpia facsimil. València: Librerías "París-Valencia", Servicio de reproducción de libros, 1992.
- PESET, Mariano. Apuntes sobre la Iglesia valenciana en los años de la nueva planta. A: *Anales Valentinos. Revista de Filosofía y Teología*. 1975. Núm. 2, pàg. 245-258.
- PITARCH i ALMELA, Vicent. La llengua de l'administració eclesiàstica (País Valencià, segles XVII-XVIII). A: *L'Espill*. 1980. Núm. 6/7, pàg. 41-76. ISSN 0210-587X. Disponible a: <https://issuu.com/faximil/docs/1980-espill-06> [consulta: 28-11-24].
- PITARCH i ALMELA, Vicent. *Llengua i Església durant el barroc valencià*. València: Institut interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001. ISBN 84-8415-302-9.
- RIUTORT MESTRE, Pere. La llengua dels rituals valencians. A: *Saó*. 1984. Núm. 66, pàg. 16. ISSN 1136-0070.
- SEGUÍ i TROBAT, Gabriel. *El català en els rituals de sagraments de la diòcesi de Mallorca (1516-1847)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994. ISBN 84-7826-497-3. Disponible parcialment a: https://books.google.es/books?id=Y-KKEN5RqjsC&pg=PA5&hl=ca&source=gbp_toc_r#v=onepage&q&f=false [consulta: 28-04-24].
- SOBERANAS, Amadeu-J. *L'Ordinarium de Barcelona de 1501 (Introducció)*. A: *Ordinarium sacramentorum Barchinonense 1501*. Edició facsimilar monocroma a cura de SOBERANAS, Amadeu-J (Biblioteca litúrgica catalana 1). Barcelona: Societat catalana d'estudis litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, 1991. ISBN no trobat.
- SOTO RÁBANOS, José María. Disposiciones sobre la cultura del clero parroquial en la literatura destinada a la cura de almas (siglos XIII-XV). A: *Anuario de Estudios Medievales*. 1993. Núm. 23 (1),

pàg. 257–356. ISSN 1988-4230. Disponible a: <https://doi.org/10.3989/aem.1993.v23.1049> [consulta: 21-11-24].

SUSTAETA ELÚSTIZA, José Miguel. El manual valentino de sacramentos. A: *Liturgia* (Revista benedictina de l'Abadia de Silos). 1958. Núm. 13, pàg. 205-234. ISSN 2479-211X.

SUSTAETA ELÚSTIZA, José Miguel. El manual valentino de sacramentos: Un libro para el recuerdo. A: ARNAU-GARCÍA, Ramón; ORTUÑO SORIANO, Roberto (coords.). *Cum vobis pro vobis: homenaje de la Facultad de Teología San Vicente Ferrer, de Valencia, al Excmo. y Rvdmo. Dr. D. Miguel Roca Cabanellas en sus bodas de plata episcopales*. València: Facultat de Teologia Sant Vicent Ferrer, 1991. Pàgs 365-392. ISBN 84-86067-54-5.

SUSTAETA ELÚSTIZA, José Miguel. *El Ritual valentino. Historia y contenido*. Tesina presentada en la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València, 1958.

TODA y GÜELL, Eduart. *Bibliografía española de Cerdeña*. Madrid: Tipografía de los Huerfanos, 1890. Disponible a: <https://archive.org/details/bibliografiaespa00toda/mode/2up> [consulta: 22-06-24].

TORNÉ i CUBELLS, Josep. Un Nou ordinari "Secundum Ritum Barchinone". A: *Miscel·lània litúrgica catalana*. 1994. Núm. 5, pàg. 175-188. ISSN 0213-0742. Disponible a: <https://raco.cat/index.php/Miscellania/article/view/224695> [consulta: 24-01-23].

Annex 01: Transcripció dels textos en català del ritual valentí de 1514¹²⁴

Normes de transcripció

Per a la transcripció he seguit els criteris d'una edició diplomàticointerpretativa (Martí, 2013: 64), és a dir, els criteris d'edició i transcripció de la col·lecció "Els Nostres Clàssics" de Barcino. Concretament, els que seguidament s'exposen:

- 1) Respecte dels grafemes originals tret de s/f, u/v, i/j, c/ç que es regularitzen d'acord amb la llengua moderna.
- 2) Adopció de l'apòstrof i guionet com en els textos moderns. Així com l'ús dels signes de puntuació, accentuació i dièresi.
- 3) El punt volat indica germinació de consonants (l·l) o elisió de vocals que hui s'ha de representar normativament. Quan la vocal inicial d'un mot desapareix per confusió amb la vocal final del mot precedent, o per absorció d'aquesta, el punt volat s'utilitzarà en el mot de menys categoria significativa o en el que pateix l'absorció.
- 4) El guionet separa els mots aglutinants que hui l'exigeixen normativament.
- 5) Els claudàtors indiquen reconstruccions evidents.
- 6) La lletra cursiva indica una altra llengua (llatí) o el caràcter de "rúbrica" d'un text determinat.
- 7) Les majúscules i les minúscules s'usen d'acord amb la llengua moderna.
- 8) Els parèntesis que apareixen són de l'original
- 9) Pel que fa a la transcripció dels textos de l'Eucologi-Missal de 1951 (fet amb criteris i tipografia moderna), hem intentat respectar al màxim el text original, canviant, només, la disposició dels títols i paràgrafs.

Transcripció

[AVISOS ORDINARIS]

[26r] En la present semmana, devots crestians, lo dimarts, sancta mare Sglé-/ [26v] sia farà gran solennitat en honor del gloriós sanct Pere apòstol, la qual vos manam guardar axí com lo dia de huy, e dejunar lo dilluns la sua vigília, a pena de peccat mortal, a tots los que sou de edat, si no tendreu just impediment.

Lo dimecres celebrarà festa del gloriós S. N. No és manada guardar per sancta mare Sglésia: feu vosaltres lo que bé haveu acostumat. Altres festes no y ha en la present semmana que siau obligats observar. Tots dies son sants e festes als qui serven los sants manaments divinals e de sancta mare Sglésia.

Haureu per recomanades les pregàries e bacins de la present sglésia. Primerament, lo bací de la luminària del preciós cors de Jesuchrist, e de la sua mare, del benaventurat patró nostre, sanct N.

---

¹²⁴ Es tracta d'un fragment del treball que, en 2003, va ser becat per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, i que portava per títol: *El valencià dels rituals valentins. Ús oficial de la llengua vernacle a la litúrgia, la catequesi i els registres parroquials (1514-1859)*.

Segonament, lo bací de la obra de la present sglésia, lo bací de la obra de la¹²⁵ seu cap e mare nostra, lo bací dels pobres, de les ànimes de purgatori e dels ornaments de la dita sglésia.

Ab molta devoció agenollats feu la confessió general dient: Referenciat a: 27r] Yo peccador, me confesse a Déu omnipotent, e a la gloriosa verge Maria, e als benaventurats sant Pere e sanct Pau, e a tota la cort celestial, e a vós, pare spiritual, de tots los peccats que he fets, dits, pensats, mesos en obra, dels que-m recorden e no-m recorden; de tots me penit de bon cor e de bona voluntat, demanant misericòrdia que, per mèrits e pregàries de la gloriosa verge Maria e de tots los sants, los me vulla perdonar; e dich la mia culpa, pregant a vós, pare spiritual, me doneu saludable penitència e general absolució.

Qua finita dicat sacerdos: En penitència e augment de gràcia direu devotament lo “Pater noster” *Quo facto absolvat sacerdos dicens: Misereatur vestri etc. Indulgentiam etc. Et post absolutionem si debet celebrari anniversarium in aliquo die illius septimane dicat:* N. dia se farà aniversari general per les ànimes de purgatori; quant hoyreu toquar les campanes, pregareu per aquelles.

Quibus finitis, signando populum, dicat: La gràcia del Pare. Referenciat a: ✠] e del Fill e del /([27v] Sanct Sperit sia ab vosaltres e ab mi. Amén. *Et adverte, quod si die dominico fuerit, facta predicatio, sacerdos ante omnia ascendens in throno dicere debet:* Devots cristians, bon sermó haveu hoyt; plàcia a la divina clemència que sia salvació de les ànimes vostres, e al reverent que també ha treballat en instruhir-vos, Déu, per sa infinida bondat, vulla premiar en la sua glòria.

[RITU DEL BAPTISME]

[Baptisme de xiquets]

[Preguntes preliminars]

[28r] *Et sacerdos interroget patrilos dicens:* Què portau, home o dona? *Et patrini respondeant:* Home. *Sacerdos dicat:* És batejat? *Et si dicunt quod sic, dicat sacerdos:* Com ha nom? *Sed si respondeant quod non, tunc dicat sacerdos:* Com haurà nom? *Respondeant patrini:* N. *Et sacerdos interroget puerum dicens:* N., què demanes? *R/ Patrini:* Fe de Crist. *Et sacerdos:* Fe de Crist, ¿què és lo que-t donarà? *R/ patrini:* Vida perdurable.

[Al·locució als padrins]

[33r] Vosaltres, senyors padrins e senyora padrina, per lo amor e servici de Déu, sou obligats instruir aquest infant, fillol vostre, en la oració dominical del “Pater noster” e en los dotze articles de la sancta fe cathòlica contenguts en lo “Credo in Deum”, los quals tot crestià és obligat saber, creure e confessar. E açò fareu quant per aquest sereu requests, e no fent-ho pecareu gravíssimament. E per quant ara no és en edat perfeta, en persona e loch de aquest direu en la forma seguent: *Oratio dominical “Pater noster”*.

[Baptisme d'adults]

[Preguntes preliminars]

---

¹²⁵ Sic

[37r]¹²⁶ *Sacerdos interroget illum dicens*: Sou batejat? *R/*: No. *Et sacerdos*: Com haureu nom? *R/*: N. *Et sacerdos*: N., què demanau? *R/ ille*: Fe de Christ. *Sacerdos*: La fe de Crist, què es lo que us donarà? *R/ ille*: Vida eterna.

[Consideracions al batejat]

Sacerdos tunc in presentia omnium maturis et benignis verbis dicat: N., ¿penediu e doleu-vos de tots los pecats que contra Déu omnipotent, Senyor e Creador vostre, haveu comés de aquella hora que tingues sciència per a conéixer lo bé e lo / [37v] mal fins a la present? *R/*: Sí, pare.

Sacerdos dicat: ¿Demanau misericòrdia a ell, Senyor vostre, com tant temps sou stat desviat del camí real de parahís, que és la sancta fe cathòlica cristiana, sens la qual nengú creent en altra ley o secta se pot salvar, e per ço vos ara repudiaiu e lançau de vostre enteniment voluntariament qualsevol ley o secta malvada? *R/*: Sí, pare.

Et sacerdos: Requieriu-me de bon cor que yo ara com a ministre de Jesucrist, salvador vostre, e de la santa mare Sglésia vos done lo sant Baptisme, lo qual es porta de tots los altres sacraments, jurant e prometent star tostemps en obediència de sancta mare Sglésia e servir tots sos manaments per a poder aconseguir la vida eterna, la qual vós demanau. *R/ adultus*: Reverent pare e ministre de Jesucrist e de la santa mare Sglésia, yo crech e loe tot ço e quant la sancta mare Sglésia creu e vós ara me haveu dit, e vull me doneu lo sant Baptisme, suplicant a vostra reverència me vulla declarar què és la vida eterna.

[Baptisme de xiquetes]

[Preguntes preliminars]

[38v] Què portau, home o dona? *R/ patrini*: Dona. *Et sacerdos dicat*: És batejada? *Si dicunt quod sic, dicat*: Com ha nom? *Et sic prosequatur. Si aunt dicunt quod non, tunc dicat sacerdos*: Com haurà nom? *R/ patrini*: N. *Et sacerdos interroget puellam dicens*: N. què demanes? *R/ pro ea patrini*: Fe de Christ. *Et sacerdos*: La fe de Christ, què és lo que-t donarà? *R/ patrini*: Vida eterna.

[Al·locució als padrins]

[43v] Vosaltres, senyors padrins e senyora padrina, per amor e servici de Déu, sou obligats, specialment vós senyora, per ésser dona, instruhir aquesta infanta fillola vostra en la oració dominical del "*Pater noster*" e en los dotze articles de la sancta fe cathòli-/[44r]ca contenguts en lo "*Credo in Deum*", los quals tot bon crestià e cristiana deu saber, creure e confessar. E açò fareu quant per aquesta sereu requests, e no fent-ho pecareu gravíssimament. E per quant ara no és en edat perfeta, en persona e loch de aquesta direu en la forma següent: *Oratio dominicalis. "Pater noster"*.

[48r] *Et si fuerit matrona seu matrina nesciens latinum informari deber per curatum vel alium quae in tali casu dicat*: Creatura de Déu, yo-t bateje en nom del Pare, e del Fill, e del Sperit Sanct. Amén.. Referenciat a: ...]

---

¹²⁶ Als folis 33v i 35r apareix tres vegades la frase: "Com hauràs nom?"

[RITU DEL MATRIMONI]

[Requeriment als assistents]

[56v]¹²⁷ De licència del reverent N., vicari general e oficial en lo arquebisbat de València, en la trona de la parrochial sglésia de S. N., són stats amonestats, per tres canòniques monicions, En N. e Na N., a effecte si-s mostraria algun canònich impediment per que lo present matrimoni no-s degués fer. Fins ací no y ha paregut impediment algú, e per tant, ara de present, amoneste a tots vosaltres, senyors e senyores, en general per primera, segona e tercera monicions, si sabeu algun impediment perquè aquest matrimoni en-/ [57r]tre los sobredits no-s deja fer. Altrament pregarem a la misericòrdia divina que·ls done la sua gràcia.

[Requeriment als contraents]

Et tunc sacerdos deu interrogar lo spòs si li plau lo matrimoni, e si respon que *sí tunc iuret* per sancta *quattuor evangelia manu sua dextera corporaliter tacta* que dirà veritat de tot lo que, per ell, li serà demanat. *Primo* li deu demanar si ha fet vot de entrar en religió, de servir castedat o continència, e si respon que no, demane-li *secundo* si ha promés son cors a altra dona per via de matrimoni, e si respon que no, *tertio* li deu demanar si entre ells dos hi ha algun parentesch de consanguinitat, affinitat o compadratge o algun altre impediment per lo qual lo present matrimoni no-s deja fer.

Postea interrogetur mulier eo modo quo vir fuit interrogatus. Et si inter eos nullum impedimentum inventum fuerit, tunc sacerdos statuatur puellam a sinistram viri et manibus eorum acceptis, faciat quod sponsus voluntarie dicat:

[Fórmula de consentiment]

Yo N., done mon cors a vós, Na N., e reeb lo vostre prenent-/ [57v]vos en vera muller mia, segons nostre Senyor Déu omnipotent ha instituït, los benaventurats apòstols sanct Pere e sanct Pau han manifestat, e nostra mare Sglésia sanctament practica.

Consequenter dicat mulier: E yo N., done mon cors a vós, En N., e reeb lo vostre prenent-vos en ver marit meu, segons nostre senyor Déu omnipotent ha instituït, los benaventurats apòstols sanct Pere e sanct Pau han manifestat, e nostra mare Sglésia sanctament practica.

In qua forma quum dicitur: Yo done e reeb etc *Tangitur mutua translatio potestatis corporum que dicitur contractus, hoc est simul duarum voluntatum tractus, et quando dicitur:* Prenent-vos etc. *Tangitur matrimonium quod est indissolubile maris et femine vinculum proveniens ex tali contractu et quando dicitur:* Segons etc.

[Fórmula de consentiment per procurador]

[58r] Na N., En N., principal meu, vos saluda molt, e tramet-me a vós que, per ell y en persona sua, ferme ab vós aquest matrimoni.. Referenciat a: ...]

[58v] Yo N., en persona d'En N., principal meu, done lo cors del dit principal meu a vós, Na N., e aximateix, en persona del sobredit, reeb lo vostre, prenent-vos en vera muller de aquell, segons nostre Senyor Déu omnipotent ha instituït, los benaventurats apòstols sanct Pere e sant Pau han

---

¹²⁷ Als folis 45v i 46r apareix tres vegades la frase: "Com hauras nom?"

manifestat, e nostra mare Sglésia sanctament pratica.

Et femina dicat: E yo N., per medi de vós, En N., done mon cors al dit En N., principal vostre, e axímateix reeb lo de aquell, prenent al dit principal vostre en ver marit meu, segons nostre senyor Déu omnipotent ha instituït, los benaventurats apòstols sanct Pere e sant Pau han manifestat, e nostra mare Sglésia sanctament pratica.

[ADMINISTRACIÓ DE LA COMUNIÓ ALS MALALTS]

[Exhortació al malalt]

[87r] Devot cristià, nostre senyor Déu sia ab vós. Lo Senyor de tot lo món, qui us ha visitat per malaltia corporal, ara ve a visitar-vos per medecina spiritual; més digna cosa fóra que vós fósseu anat a la sua sancta Sglésia, emperò ell, com a misericordiós, vista la indisposició vostra, ha volgut venir a vós, donau-li'n grans laors e gràcies. ¿Recordau-vos de alguna cosa que vullau dir en confessió? Si diu que sí, aparten-se tots los circumstants *et audiat et absolvatur*. Si diu que no, lo curat mostrant-li lo senyal de la creu. Referenciat a: ✠], *continue ut sequitur*:

Cathòlich e devot cristià, stau attent en lo que us interrogaré dels articles de la sancta fe cathòlica, pertanyents a la humanitat sacratíssima de Jesús, salvador nostre. Vós, com a verdader cristià, confessareu creure e tenir fermament aquells. Veu ací la figura e semblança de la sanctíssima vera creu, en la qual lo Redemptor, nostre Déu e Senyor Jesucrist, prengué mort y passió per nosaltres pecadors. Vós, e qualsevol cathòlic cristià, /[87v] deveu fermament creure que, per lo peccat del primer home, tota natura humana, essent en via de perdició eterna, Déu lo Pare molt piadós, havent-nos misericòrdia, tramés son unigènit Fill del cel en la terra, prenent humana carn en lo virginal ventre de la sacratíssima verge Maria, e açò per obra del Sperit Sanct, en tal dia com de senta Maria de març. ¿Creu-ho vós axí? *R/: Credo.*

Noresmenys deveu fermament creure que, en la nit sancta de Nadal, Jesús, salvador nostre, naixqué ver Déu y ver hom del virginal ventre de la sacratíssima e immaculada verge Maria, y ella, gloriosa senyora, essent verge ans del part, fon verge en lo part y restà verge après lo part, en axí que *nunqua* perdé la sua maravellosa virginitat. ¿Creu-ho vós axí? *R/: Credo.*

Per lo semblant, deveu creure, bé e fermament, com en tal dia com en lo Divendres Sanct lo nostre Redemptor, Jesús, pres mort y passió en l'arbre de la sancta vera creu, segons lo veu ací figurat, scampant tota la sua preciosa sanch en preu de nostra /[88r] Redempció. ¿Creu-ho vós axí? *R/: Credo.*

Semblantment deveu fermament creure que, restant lo seu preciosíssim cors clavat en l'arbre de la vera creu, la sua ànima sacratíssima unida ab la divinitat devallà als inferns, de hon tragué e delliurà les ànimes dels sancts patriarques e prophetes, los quals havien prophetizat e, per lonch temps, ab desig sperat lo seu sanct adveniment. ¿Creu-ho vós axí? *R/: Credo.*

Axímateix deveu creure que Jesús, salvador nostre, lo terçer dia après de la sua sagrada mort y passió, resuscità de mort a vida, per son propi poder infinit, ab cors immortal e impassible. ¿Creu-ho vós axí? *R/: Credo.*

Encara deveu fermament creure que, al quaranten jorn après de la sua gloriosa resurrecció, ço es en tal dia com es la Ascensió, Jesús, salvador nostre, ver Déu y ver hom, per son propi poder, pujà en lo

cel, y seu a la dreita de Déu son Pare, hon viu e viurà, regna y regnarà Déu gloriós per tostemps. ¿Creu vós axí? R/: *Credo*.

[88v] Finalment, deveu creure que, al jorn del juhí, Jesús, salvador nostre, vendrà per jutjar los bons e los mals. Als mals donarà les penes infernals, als bons la sua glòria, en la qual, per sa misericòrdia, nos vulla col·locar. ¿Creu vós axí? R/: *Credo*.

Hic sacerdos ostendat infirmo crucem dicens: Devot crestià, creent tot lo que sancta mare Sglésia creu, y essent obehint a aquella, ara en memòria de aquella vera creu hon fon feta nostra Redemció, adorareu ab molta devoció en aquesta figura nostre salvador, dient axí: “Ador-te, Senyor, y beneixch-te, que per la tua sancta. Referenciat a: ✠] has remut a mi peccador y a tot lo món”.

Postea dicant sacerdotes circumstantes antiphonam: *Nos autem gloriari oportet in cruce. Referenciat a: ✠] domini nostri Iesuchristi, in quo est salus, vita et resurrectio nostra, per quem salvati et liberati sumus. Deinde infirmus faciat confessionem generalem verbis sequentibus*: *Yo peccador ut supra, fo. XXVII. Qua finita dicat sacerdos*: En senyal de penitència digau la oració del “*Pater noster*”.

Et si infirmus non erit in tali dispositione / [89r] *dicat*: Jesús, Fill de Déu viu, hajes merçé de mi peccador. *Postea absolvat eum dicens*: *Misereatur tui, omnipotens Deus, etc. Deinde dicat*: Devot crestià, stau en disposició que, sens perill, pugau rebre lo cors preciós de Jesús, salvador vostre? *Si dicit quod sic, dicat ei*: Perquè més dignament rebau tan gran sagrament, de bon cor perdonau e demanau perdó als absents e presents, dient: “Senyors e amats jermans yo us perdone qualsevol ofensa a mi feta e, per amor de Jesuchrist, vos pregue me perdoneu, el pregueu haja misericòrdia de mi”.

Quo dicto sacerdos accipiat reverenter unam de hostiis consecratis, et semper stando capite tamen humiliato contemplando hostiam consecratam dicat:

[Exhortació eucarística i acte d'humilitat]

Devot crestià, sots aquest sagrament es lo Senyor de tot lo món. Perquè deveu creure que, com lo prevere, en persona de Jesucrist, ha pronunciat sobre la hòstia aquelles sagrades paraules que dix lo Redemptor nostre, lo Dijous de la Cena, instituint aquest sanct sagrament, de pa ma-/[89v]terial que era, per virtut divina és transsubstanciat en verdader cors preciós de Jesucrist. ¿Creu-ho vós axí? R/: *Credo*. ¿Creu que sia via de salvació als qui dignament lo adoren o reben? R/: *Credo*. ¿Voleu vós rebre·l en aqueixa fe? R/: *Volo*.

Digau axí devotament: “Senyor, yo no só digne que vós entreu dins mi, mas tant solament digau de paraula e serà feta salva la mia ànima”. “En les vostres precioses mans, Senyor, coman la mia ànima e lo meu cors”. “Remut-me haveu, Senyor, que sou Déu de veritat, sant Déu, sant fort, rey immortal, hajau merçé de mi peccador y de tot lo món”.

Hic conferat sacerdos cum magna maturitate Corpus Christi infirmo, signans eum cum eodem corpore christi dicens: *Corpus domini nostri Iesu custodiat et perducatur animam tuam in vitam eternam. Amén Postea dicat*: *Nunc dimittis servum tuum domine, etc. Deinde dicat*: *Dominus vobiscum Populum: Et cum spiritu tuo Sequentia sancti evangelii secundum Lucam. Populum: Gloria tibi domine, / [90r] qui natus es de virgine, etc. In illo tempore, factum est autem quum loqueretur dominus Iesus ad turbas, extollens vocem quedam mulier de turba dixit illi. Beatus venter qui te portavit et ubera que suxisti. At ille dixit: Quinymo, beati qui audiunt verbum dei et custodiunt illud. Quo finito, faciat sacerdos*

offertorium dicens: Devot cristià, offeriu a nostre Senyor Déu lo vostre sacrifici e la ànima e lo cors. *Centuplum accipias etc.*

[Exhortació final al malalt]

Quo facto, dicat sacerdos: Devot cristià, donau gràcies a nostre senyor Déu com vos ha donat temps per a confessar e rebre lo seu preciós cors. Plàcia a la sua majestat que sia tot a laor e glòria sua e salvació vostra. Hajau paciència conformant la voluntat vostra ab la sua. ¿Voleu que, si mester serà la Extrema Unctió, que és lo peroliar, vos sia donada, segons la Sglésia sancta als fells crestians per major augment de gràcia e remissió dels peccats venials, donar acostuma? *R/:* Que sí.

Ultimo dicat sacerdos infirmo: /[90v] Done-us nostre Senyor Déu, per sa infinida misericòrdia, aquella sanitat de ànima e de cors que desijau. La gràcia del Pare e del Fill e del Sanct Sperit sia ab vós. Amén. *Deinde redeant ad ecclesiam dicentes: Te Deum laudamus, vel aliquos psalmos per choros. Et quum fuerint in ecclesia omnes christifideles qui associaverunt Corpus Christi, conversus ad eos dicat cum maturitate:*

[Al·locució als assistents]

Tots los qui haveu acompanyat lo cors preciós de Jesuchrist haveu guanyat molts perdons. Los qui haveu portat lum, los haveu guanyat doblats. Plàcia a nostre senyor Déu, aquestos e molts altres ne pugau guanyar.

Obligats som, per caritat, pregar a nostre Senyor Déu, Jesús, per tots los malalts, y en special per aquest devot cristià, qui ha rebut lo seu preciós cors, lo haja rebut a salvació de la sua ànima. E si es per a la present vida, li vulla donar prompta sanitat, e si es per a la altra, vulla col·locar-lo en la sua glòria. Direu la oració del “*Pater noster*” */*[91r] ab la “*Ave Maria*”, per que altre tal trobeu qui faça per vosaltres com mester vos sia. La gràcia del Pare e del Fill e del Sperit Sant sia ab vosaltres e ab mi. Amén.

[Si contesta que no està en disposició]

Pare reverent, no tinch tal disposició corporal qual seria mester per a rebre sens perill lo cors preciós de Jesuchrist, lo que molt me despla.

Tunc sacerdos dicat: Devot cristià, adorareu, donchs, vostre Creador e Senyor, perquè spiritualment lo pugau rebre. Pregarem sa majestat que us done convalescència e disposició ab que pugau prestament rebre lo seu preciós cors sacramentalment per major augment de gràcia, e per ço, venint en disposició per a poder rebre-l sa-*/*[91v]cramentalment, si no poreu venir al seu sant temple, satisfent a vostra devoció, ab molta amor vos serà ministrat en casa vostra.

[SAGRAMENT DE L'EXTREMA UNCTIÓ]

[Preparació espiritual del malalt]

[94v] Devot cristià, nostre senyor Déu sia ab vós, donant-vos complida sanitat de ànima e de cors. ¿Recordau-vos de alguns pecats que no hajau confessat?

Et si dixerit quod sic, tunc remotis omnibus a camera, ipsum benigniter audiat et absolvat. Postea quia laborans in extremis aliquando diabolica fraude potest deviare a fide seu dubitare ut possit iuvare a sacerdote vel a circumstantibus sacerdos ad fugandum demonem et ad animandum infirmum convocatis omnibus ostendat cru. Referenciat a: ✠] cem infirmo dicens: Devot cristià, ¿Vós creu fermament en la sanctíssima Trinitat, ço és Pare, Fill / [95r] e Sanct Sperit, y en tot ço e quant sancta mare Sglésia creu? R/: Credo.

Et sacerdos: ¿Vós creeu que la segona persona en Trinitat, Jesús, salvador nostre, ver Déu e ver home¹²⁸, a pres mort e passió per los peccadors? R/: Credo

Deinde dicat sacerdos: Donchs, bon cristià, en testimoni de vostre creure, adorareu humilment vostre Creador e Redemptor, besant ab devoció aquesta cr. Referenciat a: ✠] eu en memòria e honor de aquella hon pres mort e passió dient: “Ador-te, Senyor, y beneixch-te, que en la tua santa creu has remut a mi pecador e a tot lo món”.

Et adorata cruce respondeant sacerdotes: Nos autem gloriari oportet in cruce domini nostri Iesuchristi, in quo est salus, vita et resurrectio nostra, per quem salvati et liberati sumus. Quo facto dicat sacerdos: ¿Voleu que aquest sanct sagrament vos sia donat? R/: Volo.

Et dicat: Stareu, donchs, ab molta devoció, e per vós invocarem la sanctíssima Trinitat e pregarem a la sacratíssima verge Maria e al benaventurat sant N., patró nostre, e a tots los sancts e sanctes de paradís. Quant vós hoyreu nomenar aquells ab mol-/[95v]ta devoció recomanau-vos a ells.

[Exhortació final al malalt]

[102r] Devot cristià, feu gràcies a nostre Senyor, Déu omnipotent, que us ha donat temps e disposició per a confessar, combregar, e ara, finalment, per a rebre lo sagrament de la Extrema Unctió. Per ço, recordau-vos, mentres teniu temps, descarregar la vostra consciència de present per vós, si-s porà fer, o per vostres hereus, manant satisfer tots vostres deutes. E, axímateix, conformant-vos ab la voluntat divina, protestau viure e morir en la sancta fe cathòlica, creent tostemps tot ço e quant la sancta mare Sglésia creu, lançant de vós totes altres fantasies e diabòliques il·lusions; e vull saber de vós, si Déu ordenava de la vida vostra, en quin loch teniu devoció e voluntat que lo cors vostre sia soterrat, perquè sia feta e complida vostra última voluntat.

---

¹²⁸-e afegit “*alia manu*”

Annex 02: Índex del ritual valentí de 1514¹²⁹

Direcció de l'obra i sumissió de l'autor al reverend vicari general i als senyors del Capítol de dita Seu	2
Primera doctrina preliminar sobre les matèries i formes de sagraments, i altres coses que deuen saber diligentment els sacerdots	2
Segona doctrina preliminar de preparació dels sacerdots per a una digna administració dels sagraments	6
Tercera doctrina preliminar sobre les coses que es poden fer, rectament, en temps de entredit general i de les coses que està prohibit fer	7
Primera doctrina de benediccions i primer de la benedicció de l'aigua que es deu fer els diumenges	9
Ritu a observar en l'aspersió de l'aigua els diumenges	11
Benedicció dels pans en diumenge	13
Benedicció que sol fer-ser el dia de sant Blai	13
Benedicció que sol fer-se el dia de santa Àgueda	14
Benedicció del fenoll que sol fer-se el dia de sant Gil	15
Benedicció de les campanes, ja fetes, abans de ser elevades o posades en el seu lloc	15
Benedicció de les banderes	19
Benedicció de navilis, galeres o bergantins	21
Benedicció de tot l'exèrcit	22
Benedicció general de tots els fruits	25
Avisos ordinaris del diumenge per ser dites al poble	26
Segona doctrina sobre l'administració de sagraments i primerament sobre el ritu de batejar als xiquets	27
Per què el sacerdot toca primer amb saliva els oïts del xiquet i en segon lloc el nas i en tercer lloc, també, la boca del xiquet	28
Per què el sacerdot diu una sola vegada "effeta" i els padrins responen en persona del que va a ser batejat dient tres vegades "effeta"	28
Per què el batejat, per l'observança dels manaments de Déu, sol arribar a la glòria que és el fi del bany de la generació, o siga, de la gràcia baptismal	30
Ritu per a batejar a un adult o adulta	37
Ritu per a batejar a una xiqueta o xiqueta de bolquerets	38
El Baptisme d'aigua es pot administrar o fer amb una o tres immersions, o aspersions, segons els distints costums de les esglésies	47
En quins casos es deu fer el bateig per infussió o per aspersió d'aigua	48
Què es deu fer quan, amb dificultat, es pot tindre aigua	48
Què es deu fer si apareix part de la prole fora de l'úter i no se sap si és mascle o femella, i està en perill de mort	48
El que torna a la fe després de l'apostasia no deu ser batejat de nou, sinó que deu ser reconciliat pel bisbe amb una penitència	48

¹²⁹ Novament, un fragment del treball esmentat a l'ANNEX 01. Sustaeta (1958-tes: 184-191) ofereix el text en llatí.

En cas de necessitat una persona pot primer batejar i després, eixa mateixa persona o altra, pot exorcissar i catequitzar i viceversa	48
Què es deu fer amb els trobats o deixats a les portes de l'església o dels hospitals si no se sap amb certesa que estan batejats	48
Ritu a observar en el bateig quan el nascut és un monstre.....	48
Què deu fer-se si la dona prenyada estiguera prop de la mort, o es morira	48
Quin remei pot haver sobre els xiquets que es troben dins l'úter totalment existents	48
Cinc classes d'hòmens i de dones que no deuen ser acceptats com a padrins o padrines	49
Ningú s'atrevisca a batejar amb el Crisma vell	49
Ritu per a batejar el ciri en les vigílies de les dos pasques, juntament amb l'orde de la processó	49
Forma d'administració del sagrament del matrimoni o dels desposaments quan els dos cónjuges estan presents	56
Quina deu ser la intenció dels contraents	57
Quins són els efectes del sagrament del matrimoni en els contraents	58
Forma d'administració del sagrament del matrimoni o dels desposaments mitjançant procurador	58
Ritu de benedicció o ofici nupcial i ofici nupcial quan es dona la benedicció als dos nuvis	59
Ritu de la benedicció quan són diversos nuvis en la mateixa benedicció	71
Ritu de benedicció nupcial quan és donada a un sol espòs	75
Ritu de benedicció nupcial quan només és donada a l'esposa	76
Ritu a observar en les segones núpcies per part dels dos	78
En tres parts de l'any està prohibida la celebració del sagrament del matrimoni	78
Què és el sagrament de la penitència	79
Constitució sobre el sagrament de la penitència editada pel senyor Jaume, antic arquebisbe de València	79
El rector d'una parròquia no deu administrar el sagrament de la penitència a algú que no siga parroquià seu, a no ser en certs casos	80
Còpia de la butlla que es llig <i>In Cena domini</i> (Dijous sant) sobre els casos reservats al Papa	80
Casos reservats al reverendíssim senyor arquebisbe de València	82
Quan algun batejat vol ser readmés en l'Església de Déu, el qual havia sigut separat per excomunicació	82
Com el sacerdot deu, abans que res, interrogar diligentment al que vol confessar-se, si està ex-comunicat, abans d'absoldre'l. I després li administra el sagrament de la penitència	83
Forma breu d'absolució del penitent després de la confessió, omeses (en la fórmula) les parts escrupoloses i supèrflues, i declarades les pertinents	83
Ritu d'absolució d'un excomunicat abans que rebra el sagrament de la penitència	84
Forma d'absolució plenària d'algú o d'alguna	85
Forma d'absolució en perill de mort quan no hi ha indulgència ni butlla	85
Forma breu d'absolució de malalts en perill de mort, abans d'absoldre'ls amb tota solemnitat	85
Ritu d'administració de la comunió als malalts	85
Ritu a observar quan, per causa d'algun impediment, el malalt no pot rebre la comunió	91
Ritu per administrar la comunió als sacerdots malalts	91

Ritu per administrar la comunió als diaques malalts	92
Ritu per administrar la comunió als subdiaques malalts	92
Ritu per administrar la comunió als condemnats a mort	92
Ritu per administrar la comunió als malalts en temps d'entredit	92
Ritu per administrar la comunió el dia del Dijous Sant	92
Ritu per administrar la comunió en l'església als sans	92
Declaració del papa Eugeni IV declarant quan, una vegada a l'any, els fidels deuen combregar	93
De hui en huit dies deu ser renovat, amb gran reverència, el sagrament de l'Eucaristia	93
Què és el sagrament de l'extremunció i com es deu fer	94
Per què les mans del sacerdot, ungit, no són ungides en l'extremunció	98
Per què la forma del sagrament de l'extremunció es diu com a oració deprecativa	98
Forma breu d'ungir al malalt quan està en perill de mort, abans d'ungir-lo per tots els sentits un a un	101
Què deu fer-se si, complides la primera o la segona unció mor el malalt o el sacerdot que està ungint-lo	102
Pròleg de la tercera doctrina o pròleg de l'art de disposar o exhortar al malalt per a ben morir, prenent com a model la Passió de Crist	102
Primerament el malalt deu ser induït a la penitència	102
En quin temps deu fer-se testament o algun sufragi	103
Si la missa deu ser elegida abans que algun altre dels sufragis	103
Si la missa de <i>requiem</i> deu elegir-se abans que alguna altra	104
Si és millor la celebració de misses perpetuals que la celebració de misses dites en eixe moment	104
En l'habitació de l'agonitzant deu haver una imatge del crucificat i de la Verge gloriosa, o de qualsevol altre sant, amb aigua beneïda	105
És perillós donar esperança al malalt sobre la salut corporal	105
Deu exhortar-se a l'agonitzant a fer verdadera penitència, segons les seues possibilitats	105
Què coses deuen "traure's" de la memòria del malalt	105
Quina companyia de persones deu procurar-se al malalt	105
Quines coses deuen "portar-se" a la memòria del malalt	106
Què es deu fer amb l'agonitzant segons les circumstàncies	106
Segona part de l'art de benmorir, que es diu: anunci de la mort en llengua vulgar	106
Tercera part de l'art de benmorir: sobre l'exercici a observar en l'agonia del malalt	107
Declaració que deu fer el malalt	107
<i>Procura</i> que deu fer el pacient, abans de perdre la paraula o sentits	108
Com es deu donar la imatge de Jesús crucificat al malalt	109
Com el malalt, amb la màxima confiança deu, primerament, recórrer a Déu u i tri, i, després, a la Verge benaventurada	110
Com deu recórrer, també, el malalt a l'arcàngel sant Miquel i a l'àngel custodi i a altres sants	111
Com l'agonitzant és confortat per l'àngel, en persona de tots els sants	111
Com l'agonitzant, o altre en persona seua, deu recórrer a la Passió de Jesucrist com a especial refugi	113

Com, per caritat, l'agonitzant és recomanat a Crist crucificat	114
Com l'ànima de l'agonitzant és enviada al paradís	115
Doctrina sobre l'administració de les exèquies i, en primer lloc, de l'ordo de donar sepultura	115
Ritu a observar en l'aniversari que se celebra al tercer dia després de la mort del difunt o difunta	128
Ritu a observar en l'aniversari de la mort	128
Ritu o observar en l'aniversari, que se celebra dins de l'any, per les ànimes dels difunts	130
Ritu d'enterrament dels cossets dels xiquets	132
Còpia de la constitució editada pel senyor Ramon Despont, antic bisbe de València, sobre les celebracions d'exèquies	133
Casos en els quals deu donar-se la porció canònica o la quarta part a l'església parroquial, i en quins no	134
Casos en els quals es deu negar la sepultura eclesiàstica	135
Ritu de reconciliació d'una església violada o profanada d'alguna manera	135
Ritu de reconciliació d'un cementeri	137
Casos en els quals l'església o el cementeri es profanen i es violen, i deuen ser reconciliats	137
Manera de rebre al rei o a la reina en una nova vinguda, o a un legat (del papa), o al propi bisbe, <i>mutatis mutandis</i>	138
Sumari de la butlla del papa Sixt IV sobre les "dècimes" per a ser publicada pels Rectors amb cura d'ànimes quatre dies a l'any	138
Ritu d'expulsar dimonis dels cossos dels "possessos"	139
Manera breu d'allunyar núvols i tempestes	147
Ritu per a exorcitzar llagostins, orugues, i qualsevol animal corrosiu, per a que no siguen devastats per ells els fruits de la terra	148
Tres consells o remeis per a alliberar als lligats o afligits per art de màgia o diabòlic	148

Declare que aquest text és el resultat del meu propi treball i que no he utilitzat eines d'intel·ligència artificial